

„Droschak“

ORGANE

Révolut. Arménienne

2024

„ՀԱՅ ՅԵՎԱՓՈԽՍԿԵՐ ԴԱԼԱՄԱՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԴԻՆ

ԱՆՎԵՐՑ ԴԱՍԻ Ե...

ՍԵՆՔ ստացանք ԱԼՔՍԱՆԴՐԻԱՅԻց, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 23/⁵-ից,
մի շատ կարճ, բայց և շատ նշանակալից հեռագիր,
որ հաղորդեցինք նաև արտասահմանեան լրագիրներին:

Ստացւած տեղնկութիւնների համեմատ՝ սպասարկը տիրում է Այնժափում (Կիլիկիա). Թիւրքերը ջարդեն պատրաստում ենիս փաշան զինում է Քիլիկի միւսիւլման ազգաբնակութիւնը. Հայերի կայութիւնը յունահատական է. անմիջական օգնութեան կարիքն անյետաձգելի”:

ԱԵՀ մեկնութիւն անտեղի է և միանգամայն աւելորդ.
այս հեռագրի ամեն մի բառն իսկ՝ մի վերին աստիճանի
ցաւոտ պատկեր է արդէն ծանօթ, յայտնի իրականու-
թեան: Թիւըզ կառավարութիւնն իր փաշաների, իր ստո-
րագրեալների ձեռքով ջարդ է պատրաստում կամ աւելի
ճիշդ՝ նա շարունակում է արդէն տարիներ առաջ սկսածը:
Սա ոչ տարօրինակ է և ոչ անսպասելի. ուրիշ կերպ
չել կարող լինել քանի իրերի կացութիւնը կը մնայ-
նոյնը: Բայց այս չէ բոլորը: Զարագուշակ այդ հեռա-
գիրը միանգամայն համապատասխանում է ուրիշ՝ ոչ
պակաս տագնապալից լուրերին, որոնք միաժամանակ
հասնում են Հայաստանի գանազան անկիւններից:

„Գրօշակի“ նախընթաց համարում մենք յիշատակել-
ենք արդէն Արաբ կիրէի, Բիթլիսի և Տիգր-
առան ակերտ կը ջրաններում թիւրք զինուորների ձեռ-
քով կամ Նրանց աչքի առաջ կտտարւած թալանների,
սպանութիւնների և կոտորածների մասին:

Սեր ստացած ուրիշ տեղեկութիւններից երևում է,
որ դրութիւնը ահսուելի է նաև Երզնկայի ու Վանի
շրջաններում, ուր ամենավայրեննի հալածանքներ ու սպա-
նութիւններն օրեօր ստանում են աւելի և աւելի լայն ծառալ

ՊՐՈ *Armenia* ֆրանսիական լրտգրի ստացած նա-
նամակներից երևում է, որ սարսափին իշխում է Դիար-
բ էքիրի և Ադանայի շրջաններում, ուր տիրում
է անիշխանութիւն և ուր կառավարչական պաշտօնեա-
ներ, թիւրքեր, քիւրդեր՝ իսօսք մէկ արած՝ կողոպտում
և կոտորում են Հյայերին օրը ցերեկով.

Դեկտեմբերի 27-ին Պօլսից հեռագրում են երօպական թերթերին, թէ Մուշի ըրջակայքում քիւրդերը կոտորել են 52 հայ եւն, են. . .

Զենք շարունակում միառևի թւել բօթաբեր լուրերի
ամբողջ շարքը, որոնք իրար հետ կապւելով՝ կազմում

Են մի զարհութելի ամբողջութիւն, մի սև պատէեր, որից կաթիլ-կաթիլ ընկնում է արիւն ու արցունք: Նւ ինչո՞ւ յիշել բոլորը. միթէ այսքանը բաւական չէ բարձրացնելու քօղը չտեսնեած ոճիրների այն զարհութելի բեմի վրայից, որի անունն է Հայաստան. միթէ այս յիշատակւած դէպքերը, ի՞նչ ենք ասում, նոյնիսկ սրանցից մէկը՝ բաւական չէ ցոյց տալու համար, որ տարիներ առաջ մի ընդարձակ սիստէմով կազմակերպւած ջարդի հրէշտարը ծրագիրը անողոք հաստատամութեամբ, մի յանդուգն աներեսութեամբ առաջ է տանում թիւրք կառավարութիւնը անվախ, համարձակ, անպատիժ:

Եւ այսպէս գժբախտ երկրի մի ծայրից մինչև միւս
ծայրը իշխում է թալան ու կոտորած, բռնաբարութիւն
ու աւերած, արիւն ու բոց, սով ու տանջանք։ Մինչև
ե՞րբ . . Մինչև վերջին հայր։

ԻՆՉՈՒ

Գուցէ Հայերն իրենց „անխօնէմ“ ցոյցերով գրգռե՞լ
են թիւրքերին: — Ոչ:

Գուցէ ապստամբութեան ընդհանուր նշաններ են ցոյց
տւեր — Ո՞չ:

Գուցէ հայ յեղափոխականներն են յայտնել և
„Նրանց պատճառով” կոտրում են խաղաղ բնակիչ-
ներին: Դարձեալ ո՞չ:

Բոլոր տեղեկութիւնները միակերպ այս են հաստատում, որ Հայերը խաղաղ են. իսկ թիւքը կառավարութիւնը... նա կոտորում է ինչպէս միշտ:

Ապա ո՞ւր փնտրել այս հանելուկի լուծումը. ո՞ւմբց
հարցնել թէ բարբարոս, արիւնարբու տաճիկ կառա-
վարութիւնն ի՞նչ է փնտրում խաղաղ վաստակաւոր
հայի անմեղ արեան մէջ ինչո՞ւ է նա ընջում մի դա-
րաւոր, կուլտուրական ժողովիւրդ:

Այդ հարցի պատճառիանը մեզ բերում են երկու ուրիշ լուրեր, որոնք լրացնում են դժոխային պատկերի ամբողջութիւնը.

„Սա լթանի հրաւերով եւ ոռօսական կառավարութեան հաճութեամբ Հայաստան են գաղթում 7,000 մահմէդականներ“:

360

„Բօսնիայից եւ Շիմէլլայից հասան Պօլիս 895
մահմէդական ընտանիքներ Փոքր Ասիա-
յում հաստատելու համար։ Արանց հետեւում են ուղիւ-
աւելի մեծ գաղթական խմբեր”, — աւելացնում են Պօլիսի
տաճկական թերթերը միշտամիտ խրոհրդաւորութեամբ։

Խնդիրը պարզ է. հանելով լուծում է հայերին կոտորում են գաղթական թիւրերին և չէրքէներին ազատ տեղ բանալու համար. թալանում են ու աւելում, որպէսզի հայը յոգնած ու արիւնաքամ՝ անիծեւլով թողնի վերջապէս իր գարաւոր հայրենիքը այն հակակուլտուրական տարրերին, որոնք՝ Կարմիր Գաղանի հրաւերով և նրա դիւական ծրագիրների համաձայն ամենայն կողմից քաղցած գայլերի պէս խումբ-խումբ վազում են վաստակաւոր հայ ժողովրդի ճիգ ու քրտին-քով մշակւած երկիրը ժառանգելու, գնում են նրա արդար աշխատանքի արդիւնքը խլելու. Կոտորում են, որովհետեւ հաշտութիւնն անհնարին է այնտեղ ուր երկու կողմերից մէկը իր հաշտութեան պայման դնում է միւսի գոյըը, ստացւածքը, պատիւը և վերջապէս կեանքը. Կոտորում են, որովհետեւ գժբախտ ժողովրդի երկչոս, ստրկահոգի ունամականիրը՝ դեռ չեն դադարում նրան էրստաբեր հանգստեան քարոզներ կարդալ ծով-ցաւերի մէջ օրօներ երգել — և կը կոտորեն, քանի որ մեր փրկութիւնը կը շարունակենք վիստրել մահաբեր անշարժութեան կամ թշնամու, դահիճի գթութեանն ապաւինելու, նրա արիւնոտ ձեռները լիզելու մէջ:

Մէկը միւսից աւելի սև, մէկը միւսից աւելի յուղեւ այս դէպքերի առաջ մենք չգիտենք այժմ, ո՞ւմ վայ թափել մեր զայրոյթի կուտակւած թոյնը, ո՞ւմ ուղիել մեր ուռած կրծքերից դուրս թռչող ատելութեան ազաղել, — մեր դահիճների՞ն, մեր ցեղի գոյութիւնը ժիստով մի հրէշաւոր պետութեա՞ն, որ իր օրհասական ցնցում ների մէջ վերջին աւերումներն է գործում, այդ դահիճների չարագործութիւներին իր անտարերութեամբ մասնակցող երօպական դիվլօմատիայի՞ն, թէ՞ խողինող ժողովրդի այն տամարդի ուբարեկամներին, որոնք այնքան բարբարոսութիւնների առաջ իրար վրայ կուտակւող այդ ոճիների հանդէպ՝ դեռ շարունակում են պնդել թէ՝ հայերի կողմից «հանգստութիւն», «խաղաղութիւն», «համբերութիւն» է միակ ելքը այս սոսկալի կացութեան:

Ո՞վ չ'ասաց և ո՞վ չի կրինում դեռ՝

«Հայ յեղափոխականներն են պատրաստում ջարդերը իրենց անխօնելութեամբ. հայ յեղափոխականներն են վրդովում ժողովրդի հանգիստը, հայ յեղափոխականներն են. . . բոլոր պատճառների պատճառը»:

Եւ ջարդերի հեղինակ սուլթանական կառավարութիւնը, և նրա մեղսակից պաշտօնական, սնանկ երօպան, և նրանք՝ որոնց հայ անունը ամօթով է ծածկում մի խկական հայի ճակատ, և նրանք, որոնք ամբողջ ազգը իրենց անձնական դիրքին կը վաճառեն, և նրանք, որոնք իրենց միլիններով մի հատ որբի արցունք չեն սրբել, և նրանք, որոնք աշխարհի ամէն ծալրերում ցան ու ցրի՝ մութ, անպատիւ գոյութիւն յանձն առած՝ չունեն այլևս ո՛չ խիղճ, ո՛չ պատրի զգացմունք, — բո-

լորը, բ ո լ ո ր ը կրկնեցին և կրկնում են տափակ միջակութիւնների արձակած աղաղակը՝ յեղափոխութիւնն է ազգի տունը քանդում. առանց յեղափոխութեան խաղաղութիւնը կիշխի հայաստանում»:

Արդ՝ ի՞նչ ասենք այդ բ ո լ ո ր ի ն ներկայ հրէշաւոր իրողութիւնների դիմաց. . .

Բայց միամիտ չլինենք: Մի կողմ թողնենք Մեծ Մարդաբանին, որ գիտէ՝ ինչ է անում ու ինչ պիտի անի. թողնենք և դիպամատ աւաղակներին, որոնց լեզուն գիտէ ամէն նրբութիւններ՝ երբ պէտք է ստել և միշտ կակազում է՝ երբ պէտք է ծամարտութիւնը խոստովանելը ու դառնանք մեր տնասուն ոքաղաքագէտաներին»:

«Հանգստութեան» և «զինաթափի» թշւառական ասպետներ, ո՞ւր են հապա ձեր մեղադրած «յեղափոխական խրառումները, ցոյցերը» ևլու Արիւնուտ և հառաջանքով լցւած վայրերում յեղափոխականները չեն երևացել ժողովրդը զէնքի չի դիմել դիմադրութեան նշան ցոյց չի տւել ապստամբութիւն չկայ, ցոյց չկայ, բողոք չկայ, — ինչո՞ւ են ջարդում, ինչո՞ւ են թալանում, ինչո՞ւ են բռնաբարում: Խուլ էք, թէ՞ կոյր, ապուշ թէ՞ թշնամի հայ ժողովրդին: Յեղափոխական շարժում չկայ առայժմ: Ասացէք, իաղաղ է վաստակաւոր հայ գիւղացին. նրա եզզ չե՞ն խլում, նրա տունը չե՞ն հրդեհում, նրան չե՞ն մորթում, թողնում են, որ նա իր արդար վաստակով ապրի, կեանք ու արեւ տեսնի: Խաղաղ է հայ արհեստաւորը, որ իը արհեստանոցն ու իր քրտինքն է ճանաչում, որ աշխատել և միւսին աշխատել է ուզում: Ասացէք, ինայւում է հայ կնոջ ու աղջկայ պատիւը, կեանքը. համարձակում է նա փողոց ինչել օրը թէկուզ մի անգամ աղբրից ջուր վերցնելու: Ասացէք, այլևս չեն կոտորում մեղ. . .

Թո՛ղ ներկայ փաստերը խօսեն. Թո՛ղ մէկը միւսից աւելի մուայլ մէկը միւսից աւելի տիսուր լուրերը պատմեն, թէ ի՞նչ կը նշանակէ խաղաղութիւն, կարգ, հանգստութիւն քարոզել այժմեան թիւրբիայում, ի՞նչ կը կը նշանակէ համբերութիւն քարոզել մի ժողովրդին, որին ողջողջ քերթում են, որի ոսկորները փցում են անողորմ հարւածների տակ, որի արիւնը ամբողջ գետերով ծծում է գարաւոր վամպիրը:

Տարիների այս գառն փորձերից յետոյ, որոնք, աւաղ այնպէս գէւարացնում են հայ ժողովրդի փրկութեան գործը, որոնք աւելի և աւելի քամում են մի անգամ բացւած վէրքի արեան վերջն կաթիլերը, արդեօք գեռելի պարզ չէ, թէ ո՞ւր է մեր վատաբախտ ժողովրդի փրկութիւնը, ո՞ւր է վախճանը նրա անհունը զօհերի:

Քնաբեր օրօները, «խոհհեմութեան» քարոզները, «հանգստութեան» խորհուրդները, չեն աղատում հայ ժողովրդը կոտորածներից: Տարօնականներ մեր պատմական գաւառանութիւնը. . .

Թ Զ Թ Ա Յ Ց Ա Խ Թ Ի Խ Ն Ե Բ

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ե Յ Տ Ր Ա Խ Բ Ե Ն

20 գեկտեմբեր

Օսմանեան „Մախսուսէի“ շոգենաւը այսօր հոս հասցուց մօտ 50 չերքէզ ընտանիքներ, որոնք արտաքսւած են ոռուսաց երկրէն. գուցէ այս էր իսկական պատճառը որ հոս սիրալիր ընդունելութիւն դասն օսմանցիներու կողմէն: Առոնք ամէնն ալ սպառազինեալ են, 80 տարեկան ալեսորից մինչև 12 տարեկան պատանին, և իրենց վրայ կը կրեն դանակ, վեցհարւածեան և հրացան, իսկ կուրծքերնին ամբողջապէս կը շոշազայ, փամիուշաներու ցոլքին տակ: Ուրախ են և գոյունակ չերքէզները: Ոգեորւած՝ երկար և հանգիստ օրեր կը մաղթեն փատիշահն... Սաքերնին կ'արտաքայտեն մարդակերու: Թեան վայրենի ըղձանքի անհամբեր տենջը: Կայսերական հրամանաւ առոնք պիտի զետեղվին կիրանանի արկելեան լեռնոտ կողմերը: Քրիստոնեայ տարրը կը զգայ իր գործախտ օրը: Կարծես եղածներն քիչ խժորուծ լինին, և ահա ատոնց թիւը կը բարդուի: Ամէն ամիս արդշափ ընտանիքներ ալ պիտի գան եղեր և պիտի վայելն կայսերական հոգածութիւն: . . .

Հայ ճամբարդներուն արգելւած է թէլրութ իջնելն հաց կամ բերբեր գնելու: Ամենաթեթև յանցանքով բանտարկող մի հայ շատ մեծ զոհողութիւններով կրնայ օձիքը ազատել: իսկ թիւը արիւստրուն ազատ օցի կը խմէ փատիշահն կենացը — «չօքեաշայով»:

24րքէզներէն մօտ 100 ընտանիք ալ Մերսին եղած են և Առանայի քովերը հող ու տեղ պիտի յատկացի ատոնց:

Առանայի, Մերսինի և շրջակայ հայ գիւղօրէից մէջ մեծ սարսափ կը տիրէ: . . .

Հայրենիքն եկած լուրերն վշտալի են. Քիլիս, Այնթապ, Հալէպ նորանոր բանտարկութիւններ սկսած են, թշառութեան աստածուին սուզու թէեր է բացած մեր հայրենիքի երկնքի վրայ: . . .

Ն Ա Մ Ա Կ Մ Ո Ւ Ծ Ե Ն

1 գեկտեմբեր

Մօտ եղին ամիս առաջ Մշոյ գաշտին ններ անուն գիւղի մօտերը՝ ընդմէջ յայտնի Մուսաբէկի մարդոց և նորեցոց ու Տափակցոց՝ կորի մը տեղի ունեցած է: Աերջն երկուքը միացած են եղեր առաջինի դէմ: Առոնց ցեղալին հակառակութիւնը վարուցւայ բան է, թէև ժամանակէ մը իվեր հաշտած կիրկնային Այժմ թէշնամութիւնը կրկն վերակած լինելով՝ Մուսաբէկի մարդիկը այս կունի մէջ խոշոր կորուստներ ունեցած են: ութը բէկեր և բէկերու տղաքներ սպանւած են: Ուստի կը թէ այլևս հաշտութիւնը անհարելի պիտի ըլլայ: Աը կարեւի, որ այս հակառակութեանց և կռւնի մէջ կառավարութեան մատր կայ, որ կը ջանայ Մուսաբէկի ցեղը տէարացնելը, որովհետեւ առանց հան-

րածանօթ և թրքատեաց Պնտերիսան-բէկի կողմակից են և անոր ցեղին կը պատկանին:

Առ կունի մէջ մոռածներու անունները սապէս կը թւեն.

Նորեցոց և Տափակցոց կողմէն, որոնց գլխաւորները կանւանելին եռուսութ Սօլյայի որդին և Պատա Ազան, միայն մէկ հատ հասարակ քիւրու մոռած է: Էսկ Մուսա բէկի կողմէն հետեւալինը:

Սուլէյման բէկի եղայրը՝ Համբէ բէկ:

Մէհմեդ բէկի որդին՝ Սուոփ բէկ (Միրզա բէկի եղայրը):

Եռուսութի որդին՝ Էպրաչիմ բէկ:

Էկիրիշ բէկի որդին՝ Մահմուդ բէկ:

Բայա բէկի որդին՝ Հուսեյն բէկ:

Խուրչուտ բէկի որդին՝ Մէհմէդ բէկ:

Մուսա բէկի որդին՝ Ալի բէկ, որ սակախ կը կահածէի թէ փափած է և ոչ թէ սպանւած:

Աւրիշ մէկի անունը չկրտի իմանալ:

Առ գլխաւորներու հետ սպաննեւած են նաև 18-ը հասարակ քիւրդեր:

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Բ Ջ Ա Կ Ա Յ Ն

29 նոյեմբեր

Երզնկայի հայ գիւղացց վլճակը շատ գառն է և անտանելի:

Տամիկ բարբարոս կառավարութիւնը՝ միացած քիւրդերու հետ՝ ամէն տեսակ հարածանքներ անիմնայ կը թափէ հայ գիւղացց դլաւուն Բան մըն ալ չե մացած խեղճերուն քով ամէնքն ալ պատառ մը հացի կարօրու կը քաշեն: Թիւբբենը կը ծիծաղին իրենց գոհերու վրայ և կ'ըսէն: «Օխ օլումն, կեախորլար. Հատ դիմի դապուլ իտինիդ, քի սիզէ փարա, բուզա վէ էքրելիմ» (տեղն ըլլայ), անհաւատներ. Ճշմարիտ կրօնը ընդունեցէր, որ ձեզ դրամ, զգեստ և հաց տանք):

Ենցւոյս ազգային առաջնորդարանը՝ կ'օգնէր ինելցներին: բայց այժմ ձմբուան եղանակին, շատ քիչ պիտի բաւեն իր ձեռքի տակ եղած միջոցները: Ամրան այս պահուն, եթէ բնութիւնն ալ չգիտայ, շատեն պիտի մոնին մերկութեան և անօթութեան պատճուաւ... . . .

Բուսական հիւպատոսը կողոպտաւծ միջոցին երզնկան եկած էր: Այդ միջոցին 18 տարեկան հայ պատանի մը՝ այգին վերագարձի ատենն թիւբբենը կը սպաննենն Պատանիի մարդինը հիւպատոսին բոյց կուտան. Նա կը պատասխանէ թէ: «ինձի կողոպտագները ձեզի անշուշտ կը սպանի լինի:»

Հայերու աղէտներէ օդուելով ոռու փօխներու խումբ մը պտոյտի ելած էր նարնոյ գիւղերուն մէջ: Երզնկացին, զայս լսելով, պատրաստեր են մի պատճամաւորութիւն դրէն և օրթօսօքութիւն ընդունելու փափաք յարաննոլով: ինդրն որ իրենց գիւղերն ալ այցելն: Քանի մը հայեր, զայս լսելով, հարի եղածն ի գործ դրամ են և արգելը եղած սպանակար քայլ մը ընծլուն:

Chlorophyll a
Chlorophyll b
Chlorophyll c
Chlorophyll d
Chlorophyll e
Chlorophyll f
Chlorophyll g
Chlorophyll h
Chlorophyll i
Chlorophyll j
Chlorophyll k
Chlorophyll l
Chlorophyll m
Chlorophyll n
Chlorophyll o
Chlorophyll p
Chlorophyll q
Chlorophyll r
Chlorophyll s
Chlorophyll t
Chlorophyll u
Chlorophyll v
Chlorophyll w
Chlorophyll x
Chlorophyll y
Chlorophyll z

ՏԱՄԱԴՐՈՒՑՔՆԵՐՈՒԴԻ ԽԱՄԱԿ

ՊԵՏԵՐԸՆԿՐԱ, 4 ՆՈՐՄԱՆԲ

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ — հարցնում էք Կովկասից
Հիւսիսի մալրաֆաղաքը և կողմէն:

— Եհ, էլ ինչ պիտի լինի. թեմական դպրոցներն էին
մնացել Հիմի էլ նրանց. Եա ի ց ն են բռնիլ: — Ահա
սովորական, առօրեայ, յուսահատական պատասխանը:
Թեմական գպրոցներ... .

Սյն օրից, երբ Խանօվսկին և Ընկ. կարողացան ամենաանդղորմ միջոցնեղով փակել տալ Հայոց ծխական դպրոցները, թւով հարիւրաւոր, այդ նոյն օրից պառաւ աղեկուր՝ իր աչքերը դարձեց դէպի գեռ կանգուն մացածները, դէպի Հայոց զոգեոր դպրոցները, կամ ինչպէս պաշտօնապէս անւանում են, դէպի «Հայ-լուսաւորչական սեմինարիաները»։ Այստեղ էլ ինչպէս միշտ, նոյն տաքտիկը — սկզբում ակնարկ՝ թէ նրանք ոչ մի կ ան ոն ագրութեան չեն՝ ենթարկում, ապա կասկածներ՝ թէ նրանք հակակառավարչական են, ապա՝ եղած արտօնութիւնների զրկումն, և իվերջոյ այն, որ կազմում է բռնութեան վերջնական գործողութիւնը — «կամ փակեցէք, կամ թէ չէ՝ փակել կը տանք ոստիկանութեան միջոցով զորում»։

Ակնարկը արդէն եղաւ:

1899 թւի գպրոցական հաշվետուութեան մէջ կովկասեան ուսումնական շրջանի հոգաբարձուն ահա ինչ է ասում „Հայոց սեմինարիաներին” համար.

„Զպրս գպրոցական Հաստատութիւններ, որոնք են-
թակայ են Էջմիածնի Հայ-լուսաւորչական Սինօդին,
Նշանաւոր են Նրանով՝ որ միակն են ամբողջ Տիու-
սաստանում, որնք զոյութիւն ունեն առանց կառա-
վարութիւնից Հաստատած կանոնադրութեան՝ չնայած,
որ Նրանցից ամենակրտսերը հիմնած է 26 տարի
առաջ, իսկ աւագագոյնը, Քրիչիսի սեմինարիան, բաց-
ւած է 1821-ին, ամսինքն 79 տարի առաջ”:

Այդ խօսքերով հայոց դպրոցների 25 տարւայ երդման թշնամին հրապարակական կռիւ է սկսում, հիմք է դնում բացարձակ յարձակման, որի հողը նա պատրաստել է տարիներից ի վեր՝ իր գաղտնի զեկուցումների մէջ, ծածուկ գրագրութիւններով։ Եւ սխալւած չեն նրանք, որոնք ասում են՝ թէ այդ օրւանից արդէն թեմական դպրոցների ինդիքը սեղանի վրայ է։ Դա անկասկած է։

Ի՞նչ է այդ դպրոցների պատմութիւնը:

1836 թւին էր, որ Նիկոլայ Կայսրը հրատարակեց Հայոց եկեղեցու կառավարութեան հիմն կազմող օրէնսդրութիւնը — „Պալաֆենիան“: Նրա մէջ ասւած է.

Յօդ. 112. «Առ ՚ի կրթութիւն մանկանց լրտաւ-
որչական հայոց եկեղեցւոյ յաստածաբանական
գիտութիւնն՝ հաստատին ի վանս Էջմիածնի և յիւ-
րաքանչիւր լրտաւորչական հայոց վիճակս նրուսա-
տանի հոգեւոր գպրոցք»:

Յօդ. 113. „Հոգեոր դպրոցն, որ ՚ի վանս էջմիածնի,
կայ ընդ անմիջական տեսչութեամբ լուսաւորական

Նըրբ Էջմիածինը վերջնականապէս ընկաւ ոռուսաց տիրապետութեան տակ, Պետերբուրգի կառավարութեան գործերից մէկը եղաւ որոշ օրէնքների տակ դնել Հայոց եկեղեցու կառավարութիւնը: 1829 թւի մարտի 15-ին մէնիստար Բլուդով Հաղորդեց Թիֆլիս, Կովկասի կառավարիչ կոմս Պասկեվիչին, Նիկոլայ կայսեր ցանկութիւնը՝

„ . . . Ψατρωαστε_λ ζωι-λοτισωατορξακων οικηδηγου
κωανπονωαρηροιθεων αιρηνωαρηθιδ` λωρηβηροην εωψι ψωζ-
ψωανδηροψηληρων ορεζηρηρηρην ποι θηξηρηρη, ορ
ωνχροτετη ρωτη θωνηκη εην αρηθη ζωαμαρης:

Այդ թղթի հիման վրայ Պասկեվիչ Թափլիսում հաստատեց գոյացուն ի կօմիտէ, որի պաշտօնը պիտի լինէր կազմել „Պալաժնիային“ Նախագիծը 1830 թվի յունիսարի 8-ին՝ գաղտնի կօմիտէին տւած իր գաղտնի հրամանագրի մեջ՝ Պասկեվիչ իմբջիւ այլոց այսպէս է նկարագրում իրերի գրութիւնը.

„Նախիկն Մեծ Հայաստանի Ռուսաց Կայսրութեան
Հետ միանալով՝ Էջմիածնի աթոռը և Նրա Հետ Հայոց
եկեղեցու գործերի ծայրագոյն կառավարութիւնն
այժմ գտնաւում են Ռուսաստանի սահմաններում:
Հաւատի պաշտաման ազատ թողարկութիւնը մեր քա-
րերաբ արքաների առաջին կանոններից մէկն է: Ըն-
դունելով իր հօգանաւորութեան ներքոյ մի որևէ
դաւանութիւն, կառավարութիւնը պարտաւոր է հա-
մարում իրեն մտնել նաև ՚ի տեսութիւն եկեղեցու
վարչական գործերի ներկայ գրութեան:

„Հասու լինելով հայոց եկեղեցու գործերի ընթացքին, ցաւելով տեսնում ենք, թէ որբան շեղւել է նախկին սահմանադրութիւններից և նախաւանդկաններից: Ամենքին յայտնի են այն անկարգութիւնները, որ սպարգել են հայոց հոգեկոր գործերի մէջ: Այդ անկարգութիւնները առաջացել են Էջմիածնական աթոռի մահմէջականների լին տակ նւաճելուց և պարսից շահի ու երեանի խանների ունեցած ազդեցութիւնից հայոց եկեղեցու ծայրագոյն կոստավարութեան վրայ: Այդ ազդեցութիւնն էր պատճառը, որ կաթողիկոսը և Եջմիածնի Սինօդը, որ հիմնած էր 1807 թւին Դանիէլ պատրիարքից, զգկւելով ունեցած իրաւունքներից, ձնշւած էին իրենց գործողութիւնների մէջ: Այդ ազդեցութիւնը, տկարացնելով հայոց հոգեռականների բարքը, նրանց մէջ երկպառակութիւններ ծագեցրեց: բարձրագոյն հոգեռականներ թեան անդամները կուսակցութիւնների բաժանեցին: Ներքին անհամաձայնութիւնները՝ աճելով խորամանեկ անձանց թելադրութեամբ, որոնք դրա մէջ իրենց շահերն էին որպատճ, տարածւեցին հետպհետէ և միւս հոգեռականների մէջ: Եկեղեցական ստորին պաշտօննեանները առհասարակ յետին տգիտութեան մէջ են գտնուում և նրանց թիւն այնքան բազմացել է, որ ծանրաբեռնում է ժողովադիմ: Միքանի վանքերի արեղաններ, որոնց հետ անտանելի խստութեամբ են վարում, պատրաստ են թողնել մենաստանները և ցրւեր: Այն ինչ եկեղեցու արդիւնքներո, որոնտ ուս-

նակութեան մասին տեղեակ չեն ոչ Սինօդը և ոչ ծայրագոյն պատրիարքը, ժողովում են և վատնուում ինքնակամ՝ բաս հաճոյից և առանց հաշվի, միանգա- մայն չծառայելով իրենց նշանակութեանը: Կ ա մ ա- ւ ո ր անւանւած նւէրները ժողովնելիս հազարաւոր անկարգութիւններ են կատարուում: զանազան պատ- ճառաբանութեամբ, սպաւնալիքներով, բռնութեամբ, մինչեւ անգամ բանադրանքով կորդում են քաղաք- ների և գիւղերի խեղճուու աշխատասէր բնակչիններից նշանաւոր գումարներ, որ գործ են դրւում ոչ թէ քրիստոնէութեան գործի համար, այլ փառասէրների հաճոյքին բաւարարութիւն տալու համար Յաճար- ները և մենաստանները ամայութեան մէջ են և անխնամ մնացած, փոքրաւուր քայլաւում են:

“Հայոց ազգը՝ ականատես լինե ով այս անկարգու- թիւններին, կորցնում է իր յարգանքը դէպի հո- գեռականութիւնը: Դեռ դրանից առաջ Տաճկաս- տանի հայերը, շնորհիւ զանազան խոռա- մանկութիւնների, անջատուեցին Էջմիածնական նախա- մեծար Աթոռի ազգեցութիւնից և հոգեոր իշխանու- թիւնն անսահման կերպով թողին և, Պոլսի հայոց պատրիարքի ձեռքում նրկանակութիւնն այն աստի- ճանին հասաւ, որ Էջմիածնի բալոր վարդապետները դուրս քաւեցին Օսմաննեան երկներից: Այժմ ևս շարունակում են այդ մնակարգութիւնները, և հայերը ստիպւած են գանգատաներ տալ քաղաքական իշխա- նութեանը իրենց հոգեոր հովինների վրաւ:

“Ըսդունելով թէ հայոց գործերի ախալսիր դրու- թիւնը չպետք է այլևս այսպէս մնայ, քանի որ յի- շեալ եկեղեցին ազատւած է անհաւատների չնից և ազգեցութիւնից, և թէ արս տեսակ խանդարմունք- ների շարունակելուց կարող են շատ անախործ հե- տեանքներ յառաջանալ — ես ինձ պարտաւոր հա- մարեցի Հաղորդել օտար, գաւանութիւնների մինիս- տրութեանը՝ այս առարկայի մասին իմ ունեցած մի քանի մտադրութիւններս, որ և մինիստր Բըլուգօվը զե- կուցել է Թագաւոր Ախսեր: Նորին Կայսերական Մեծութիւնը 1828 թէի ունկանեմերի 25-ին բարե- հաճեց հրամայել որ օտար դաւանութիւնների մի- նիստրը արտաքին գործների մինիստրի հետ միասին կազմն ընդհանուր կանոններ, որոնց վրայ պիտի Հիմ- նեի գլխաւոր հոգեոր կառավարութիւնը Էջմիածնում:

“... Ենթագրելով որ այսպիսի մի վսեմ առարկան պահանջում է, որ ջանաւիրութեամբ և ուշադրու- թեամբ քննադատուի, ևս կարեւոր համարեցի այս մասին մի առանձին Գաղտնի հօմիտէ կազմելու:

Հրամանագրի եղբակացութիւնների մէջ շեշտած է հետևեալը.

“Պէտք է բարոյապէս բարձրացնել հոգեոր աս- տիճանը և այդ եղանակով աւելացնել նրա յար- գանքը ժողովրդի աշքում որպէսզի հոգեորականու- թիւնը կարող լինի իր սեփական օրինակով ամբա- պնդել բարոյականութիւնը ժողովրդի մէջ: Դրա համար հարկաւոր է կը ուղարական թէ ինչ եղանակով հիմնեն դպրոցներ, որ կարող լինեն պատրաստել հոգեոր դպրոցներ, որ կարող լինեն պատրաստել հոգեոր կոչման նւիրուող հայերին”:

Այս քաղաքածներից շատ պարզ է, թէ ինչ նպա- տակի պիտի ծառայէին հայոց հոգեոր դպրոցները, որոնց

հիմնարկութիւնը, իրեւ օրինական կարիք, մոցրւած է ու Պաշտօնական կարգի մէջ և շեշտած նոյնիւու ուսւ կառա- վարութեան կողմէց:

“Պաշտօնիան” աւելի հիմնաւոր գարձնելու համար՝ Պետերբուրգում չբաւականացան Թիֆլիսի գաղանի կո- միտէի և Պասկեվիչի ծրագրով, որը շատ թերի և վայրի վերոի էր: Պետերբուրգում կազմւեց մի յատուկ կօմիտէ ու է, որը մի քանի տարի գործ գրեց այդ ծրա- գիրը մշակելու վրայ՝ աշխատելով, որը ան կարելի է, յարմարել հայոց եկեղեցու կարգերին և դրա հետ միասին բարձրացնել Էջմիածնի և նրա կաթողիկոսի վարկը, ու քաղաքական տեսակէտով իսկ: Ծրագիրը ներկայացնեց մինիստրների խորհրդի քննութեան և մերժապէս 1836 թէի մարտի 11-ին ներկայացնեց նիկօլայ կայսրի հաստատութեան կայսրը այս առեթով ուղղեց կառավարիչ Սինօդին հետևեալ հրովարտակը:

“Այն օրից, որ Հայաստաննեայց եկեղեցու ծայրա- գոյն պատրիարքի և ամենայն հայոց կաթողիկոսի աթոռանիստ եղած Էջմիածնը մեր զօրքերի ձեռքով դրաւեցինը և հայոց աշխարհի հետ միատեղ Մեր կայսրութեան մասը բարձրինք, հարկ համարեցինք այդ եկեղեցու գործերի և պաշտօնեաների կառավա- րութիւնը հաստատուն և բացայայտ սկզբունքների վրայ դնել Աւտահ հրամայեցինք, որ բուն իսկ տեղի վրայ ամբողջ Սահմանադրութեան մի նախագիծ պատ- րաստուի Հայաստաննեայց եկեղեցու գործերի կառա- վարութեան համար, և դրան հիմք լինեն նոյն եկե- ղեցու սեպհական վաղեմի կարգադրութիւնները համաձայնեցրած Մեր Կայսրութեան ընդհանուր օրէ- նսդրութեան հետ:

“նախագիծը պատրաստուելուց յետոյ՝ Մեր հրա- մանով կազմւած մի յատուկ ժողովի քննութեան տակ ձգւեց. յետոյ նորից Էջմիածնին ուղարկեց, որպէսզի նայի թէ պատշաճ ու ամբո՞ղջ է արդեօք, և միան- գամայն նրա մի քանի յօդւածների վերաբերութեամբ կաթողիկոս հարապետի հետ խորհրդակցւի:

“Իսկ այժմ նոյն Սահմանադրութիւնը Մեր հայ- սերական խորհրդարանի մէջ նորից քննութեան լինելով հաստատում ենք այն, և այս հրովարտակի հետ միատեղ Կառավարիչ Սենատին ուղարկելով՝ հրա- մարում ենք, որ հարկ եղած կարգադրութիւնները կատարւեն”:

Ս. Պետերբուրգ, 11 մարտ 1836 թ.

ՆԻԿՈՂՈՅԱՑՈՒՄ

Հայոց սեմինարիաների կատարելիք գերը, ըստ ուս- ուց կառավարութեան, աւելի պարզ կայացնելու համար, առաջ բերենք էլի մի քանի քաղաքածներ պ ա շ տ օ- ն ա կ ա ս ն գ ր ա դ ր ո ւ թ ի ւ ն ն ե ր ի ց :

1836 թէի ապրիլի 23-ին մի յատուկ գրութեամբ մինիստր Բըլուգօվ հաստատած Պալաֆենիան ուղարկեց կովկասի կառավարիչ Բարօն Քօզէնին՝ հասցնելու Յով- հաննէս, կաթողիկոսին ի գործադրութիւնն, խնդրելով Հաղորդել թէ ինչպէս պիտի սկսւի գործադրութիւնը: Բարօն Քօզէն, կատարելով այդ յանձնարարութիւնը, խնդրեց կաթողիկոսից հաղորդել թէ ինչպէս պիտի սկսւի գործադրութիւնը, ի ուղում սկսել իր ձեռնարկները: Յովհաննէս կաթո- ղիկոսը պատասխանեց և սեմինարիաների վերաբերմաբ յայտնեց հետևեալը.

“Պետք է պատասխան առաջնորդներին կը յանձնաի որոշել

թէ եղան արդիսնըներով որտեղ պատշաճ կը համարեն հիմնել Պալաժնենիարի պահանջած հոգեւոր սեմինարիաները և կազմել նրագիր թէ աւանդներից ուսումն և թէ Ներքին վարչութեան և այդ ռոլոր ներկայացնել Սմիօդին՝ ի հաստատութիւն»:

Պատճենով այդ կարծիքը համապատասխան Պալատի-
նիային և բանկայի, Բարօն Բուշն իր կողմէց, 1836
թւի հոկտեմբերի 27-ին, գնեսուցեց մինիստրին՝ կրկնելով,
որ „սեմինարիաները բանալու և կանոնադրութիւնը պատ-
րաստելու հոգաց պէտք է, բայց Պալատինիայի, յանձնաւի-
թեմական առաջնորդներին”, առջևացնելով նաև, որ

„Թեմերի միւս տեղերում էլ կարելի կը լինի, համաձայն միջոցների և պահանջի, հաստատել գաւռուական և ծխական հոգեւոր դպրոցներ Խակ Եջբաշնում օգտակար կը լինէր բանալ բարձրագոյն հոգեւոր ուսուումաբան Ակադեմիա անունով; Ակադեմիայի նպատակը պիտի լինի պատրաստել Հոգեւոր Հոգիներ՝ բարձր պաշտօնէր վարելու թէ նուսառատանում և թէ մանւաւանդ արտասահմանում, ուր նրանց լրսաւորիչ ազդեցութիւնը այնտեղի Հայերի վրայ համապատասխան կը լինէր մեր կառավարութեան նպատակներին»;

Բարօն Յօդէնի գրութեանը մինիստր Բլուդով պատաս-
խանեց նոյն 1836 թւի գեկտեմբերի 13-ին Համա-
ձայնութիւն յարտնելով Յօդէնի կարծիքներին, մինիստրը
իր կողմից շեշտում է.

“Թթւմակն առաջնորդների հարգագրութիւնները՝
սեմբնարիաներ հաստատելու, ինչպէս և նրանց մշջ
աւանդելիք ուսման չափ ու եղանակի մասին, պէտք
է ներկայացւեն Արնօտին՝ ի հաստառութիւն”;
Իսկ ակադէմիաի մասին առավել է

„**ԶԵՐ** մտադրութիւնը՝ էջմիածնում Ակադեմիանունով բարձրագոյն հոգեւոր վարժարան հաստատելու մասին, ըստ իր նպատակին, իշարկե շատ օդակալք է: Բայց իրադործել այդ միտքը, իմ կարծիքով կարելի կը լինի միայն այն ժամանակ, երբ կը հիմնեն և կարելոյն չափ կատարելագործութեան կը հասնեն Հայոց սեմինարիաներ և ուսումնարանները, որ գրեթէ չկան մեզանում”:

Հարցնում ենք.—
Ի՞նչ են ցոյց տալիս արս քաղաքածքները, այս պաշտօնական դօկումենտները? — Ըատ բան: Դրանց համար նաևս, իչարիէ, պարտաւորեցուցիչ չէ ռուսաց այժման սփոքաբարյութն չինովակիների համար, որոնց համար վազուց գոյութիւն չունի ոչ պատմութիւն և ոչ էլ պատման արքա մասն ու ամառան ութիւն: Բայց մի բան, որ նրանք պէտք է հասկանան, այդ այն է, որ հայոց գլուխութիւն և յատկապէտ սեմինարիաների բացումը հայոց հոգեկանականութեան ապօքէն: Ճեռնարկի չէր, այլ հետևանքը յայտնի, դրական և նոյնիսկ տտիպողական որոշումների, որոնք ծառայել են թէ իրեւ հիմք Պալաժենիայի և թէ նոյնիսկ մտցրւած են Պալաժենիայի մէջ իրեւ կանոն, իրեւ օրէնք, որը գործադրուում է 1836 թւականից իմեր 66:

Հայոց հոգևոր սեպանարիաները այժմ չօրս են.—Ներսիսեան դպրոցը Թիֆլիսում, բացւած Ներսէս Աշարակիցու ձեռքորով՝ 1824 թվի գեկտեմբերի 1-ին, Երևանի Թեմական դպրոցը՝ հիմնած 1837 թ. սեպտեմբերի

Զ-ին, Ըստշու կամ Պարաբաղի թեմական դպրոցը,
Նոր-Նախիջևանի հայոց սեմինարիան և վերջապէս կ-
միանի Հօգևոք Հեմարանը՝ հիմնած Գէորգ կաթողի-
կոսի ձեռքով 1876 թւին:

Պալածենիւալի համաձայն իւրաքանչիւր թեմ պէտք
է և կարող է ունենալ իր թեմական դպրոցը։ Այդ
թեմը վեց են՝ բնարարիա-նախիցեանի թեմը,
Աստրախանի թեմը, Թիֆլիսի կամ Վրաստանի թեմը,
Երևանի թեմը, Շուշու և Համախու թեմը։ Համախու
և Աստրախանի թեմը մինչև այժմ էլ չունեն թե-
մական դպրոցներ։ Առաջնում մի քանի տարուց իվեր
փորձեր են լինում հիմնելու հայոց սեմինարիա, և դրժ-
ւար է ասել՝ որ կառավարութեան այժմեան թշնամա-
կան տրամադրութեան ժամանակ աջողքի արդ գործը։
Այդպիսի կարծիք յարտնելն անհիմն չէ, որովհետեւ
սրանից մի քանի տարի առաջ երբ փորձ եղաւ հիմ-
նելու Բագրում Համախու թեմի սեմինարիան, կառա-
վարութիւնը ոչ միայն անհամակիր եղաւ, այլև իշխան
գոլիցինի շնորհիւ՝ կասկածի տակ գրեց Խորէն եպիս-
կոպոս Սատիւանէին, որը գնացել էր Բագրու հանգա-
նակութիւն սկսելու այսուղի հայերի շրջանում յօդուտ
ապագայ դպրոցի։ Թշնամութիւն և կասկածը այնքան
սաստկացաւ, որ հանգանակից եպիսկոպոսը ստիպւեց
թերատ թողնել սկսած գործը և մի քանի ամիս յետոյ
ուղինիսկ ուսացարութեան ենթարկեց կառավարչապետի
պալատում։

ԱՆՀԵՐՔԷԼԻ է ուրեմն, որ հակառակ նոյնիսկ Պալատենիայի, այսինքն հակառակ գորութիւնն ունեցող օր է ն ք ի, կառավարութիւնը չի ուզում թոյլատրել նոր սեմինարիաների բացումը և իրեւ լօգիական շարումակութիւն այդ ոքաղաքականութեան" ձգտումն է ցոյց առլիս նոյնիսկ եղածները ո զ մ ե զ ու կամ եթէ կատելին է, փակնու, ինչպէս այդ արդէն պարզ երեւում է մերջին փաստերից:

Այդ նպատակին համեմուր բոլոր միջոցները բացարձակապէս ապօրինին են, խարդախ և նոյնիսկ բռնաւոր այց սեմբնարիաները երեկ չեն, որ չիմնաւծ են. նրանցից եկը արդէն տանեց իր 75-ամեակը, միւսը՝ իր 50-ամեակը, ըրորդը՝ իր 25-ամեակը: Այդքան տարիների ընթաց- ում նրանք զեկավարւել են որոշ կանոն աղբուժ իւն ով մշակւած թեմեական առաջնորդների ձեռքով աստատած Սինօդի և կաթողիկոսի կողմից և հաղորդ- ած մարմաւոր կառավարութեան: Այդ կանոնադրու- թիւնները տպագրւած են և քաջ յայտնի են թէ հասա- մէութեան և թէ կառավարութեան: Հարց: Ի՞նչ հի- մն վրայ այն, ինչ անկանոն և ապօրինի չեղել 50-25 տարւայ ընթացքում այժմ տարիների ահա- ն շաբաթը անցնելուց յետոյ, յանկարծ դառնում է պօրեն, անկանոն, նոյնիսկ անթույլատրելի:

ԱՇ, միաժմտ չլինենք: Այս բոլորի արմատը անկառ ու ուղարկեց այլ քաղաքականութեանն մէջ, ու աւերիչ քամին այնքան ուժգնութեամբ փառաւմ է ուշին արդիներում — մի քամի, որ որոշ ուղղութիւն աւել քամու բան ած չխօնակական քթերին: Եթ չխօնակական մարդինը, հետք ունենալով անշուշտ անօվակուն, այժմ ապօրինի և անկանոն է համարում ն բոլորը, ինչի հետ կապած է դիցուք հայոց կառողիսութ, Էջմիածնի կամ ունէ թեմական առաջնորդի ուռեւը: — այս բալոր, ինչ որ չէ անցել իրենց սեփական

քուրայի միջոցով եւ սիստեման չէր լինե, եթիւ առեց
որ այդ ցմուշիկական մարմնը հակօրինական և համա-
րաւմ սովորակ կամողիկոսի, եղբայրածնի կամ հայոց ուն-
սեմինարիարի դոյութիւնը, ոնցու համար և հայոց հա-
թողիկոսը, մտածում են նրանց շանի որ իոյ ուսուց-
մատրուպօջառ, կամ ինչու են հայոց սեմինացիոները
քանի որ կան ուսուց սեմինարիաները՝ Աւելին: Այդ
մարդիկ չեն խղճահարուում: անարդիներ անելու, սովորակ
քարոզելու, որ այն, ինչ վնասուում և կարգադրուում ե-
նիցիածնի մեջ Սինօդուն, ապօրինի է, անվատաշէլի և
կասկածելի, մոռանալով, որ նոր արդ Եղբայրածնի մէջն է
հաստատաւած հռչակաւոր ոպագիկուրորը⁶, — ոկառապա-
րութեան աչքը⁷, որ տեսնում է անեն բան, զեկու-
ցանում է ուր հարկին է ամեն մի քայլ և զնում է իր
արգելքը, երբ անցած-գարձանը պիւր չէ գալիս ոչ
միայն օրէնքին, այլ և իր կամբին, հանուցին, արամագրու-
թեանը:

Ապօրինութիւն. . .

Դա հեքիաթ է, նազը, առակի Դա փոշի է՝ յանութիւնը
ծածկելու Դա սովորական միջոց է այժման հուսափառա-
նում՝ պատճառաբանելու ու է շափից դուրս անարդար և
անխիղթ արագք: Դր սն դիմում են ամենցը: Դրան դիմուց
հարիւթեակերորդ անգամ և „Խանօվսկին ու Ընկ“,
թեմական գլուխութիւն հարցում՝ հրապարակ գցեցով
կ ան ո ն ա դ ր ո ւ թ ե ա ն հարցը: Դրան կը հետեւն
յաջորդաբար ոքապարական հօմքիայի՛ միւս գործողու-
թիւնները, որպէսզի ամէն ինչ կատարեալ լինի:

Եւ մինք արդէն ականատես ենք արդ ու զաղացական կօմեդիայի՝ զգւելի ներկայացման Ահա թէ ինչ հաղորդենց նորերս Պետերբուրգի մամուլը.

Դա պաշտօնական, հրապարակական մի անժամկետութիւն է, որ իրեն թոյլ է առցիս մի միջառութիւն Այս, անամօթութիւնն որո՞նք են այն եկեղեցական-ծխական գլուխութերը, որտեղ իրեն թէ դաստիարակութիւնն հայոց թեմական գլուխութերից և զնմարանից աւարտողները: Կրտնք փակւած են դեռ 1897 թիվն նոյն միջարութեան կարդապրութեամբ և կանոնիկութիցոցով Խոհ այն մի քանի խղճուկ ուսումնարանները որոնք վերաբացւեցին, նրանց արդեն կատարելապահ ենթարկում են Եանօվկիու լիքանութեան, և ոչ մի մարդ չի կարող այստեղ ուսուցիչ լինել առանց Եանօվկիու Համաձայնութեան, առանց որոշ ցենսի, որը ձեռք բերելու համար՝ սեմենարիա աւարտողները պետք է յատուի ըննութիւն տան ուսացած զարդարութերում: Ի՞նչ միտք ունի ուրեմն այս ուշացած միջինարական դպարց գարանութիւն:

Սահմանը էր միւս արտօնութիւնը՝ զինուարական ծառայութեան արտօնութիւնը: Այդ էլ այժմ է ոչնչացնուամ — եբա 1887 թւին Կոմիսար ենթարկեց զինուարական ծառայութեան, յատակ օրենսդրութեամբ հայոց թեմական գպրոցները և ճեմաբանը, իբրև միջնակարգ գպրոցներ, ստացան նոյն արտօնութիւնը, ինչ

ուստաց սեմինարիաները, կաթոլիկ հռոմեաց դպրոցները և
միջնակարգ պետական վարժարանները, — այն է այդ
հիմնարքիութիւններն աւագարողները արտօնութիւն ունեն
հառաջելու ոչ թէ ամբողջ 5 տարի, այլ միայն
3 տարին հաջու է անցել 13 տարի այդ օրէնսդրու-
թիւններ, և ահա նառավաշարութիւննը հայց սեմինարիա-
ներն վերըն հայւածը տալու համար զինուած է նրանց
այն իրաւունքից, որն ունեն կառավարութեան և այլ
գաղատաւթիւնների գործուները։ Դա մի բարձրագուշ
պնտրդարութիւնն է, պետական մի բաշխերօգութեան,
որի նմանը քիչ կարելի է գտնել տարբերակութիւնների
միջին...

“**Կարձնել** թեմական գաղտօղները աննպ տակ ու դաշտի արանքութիւնները և այդպիսով ստիպնել ժողովրդին չդիմել գեղարդ արդ հիմնարկութիւնները — այս այլ ռանցաւոր խարցախութեան նպատակը

„Անահանքներ“ յարուցանելու դորին էլ չեմ մոռաց-
ւած։ Սըսնից կ տարի տատջ, երբ Ընդեմետեղ մեռած
էր և կառավարչաքաղաքացի պաշտօնը ժամանակաւորապես
մարում էր զբացի ալենդրդ զօրապետ Ամերիկացի,
յայտնի շրջաններում յարմար ժամանակ համարեցին
մի քանի հարուաններ տալու հայերին, լաւ համոզւած,
որ իշխան Ամերիկացի՝ անտեղեկակ գործերին, պիտի
ստորագրի.. . եւ ահա մի օք՝ իշխան Ամերիկացի ստո-
րագրութեամբ՝ հրաման է գալիս Թիֆլիսի Ներսիսեան
դպրոցի վարչութեան՝ անմիջապես արձակել երկու ու-
սուցիչ՝ աւարտած ուսւաց համարախոռն, իբրև
քաղաքականապես անվստահեղի մարդիկ Հրամանը իսկոյն
կատարեւց Խանօսիկի և Անկ. Հըմւանքի մէջ էին երկու
հարուան մի անդամուց. — նախ մի ապացոյց, որ թեմական
գործոցներից մէկը անվստահեղի ուսուցիչներ է պահում
և ներկրութ՝ մի հարուան կաթողիկոսին, որ իրեն ղերեւա-
կայում է՝ թեմական գործոցների լինազօր տէր և պա-
տաժանանատու. . . Արձական ուսուցիչները մտածում
էին. „Անք ինչո՞ւ համար ի՞նչ ենք արեն“։ Ազգուց ոչ
մի բացարարութիւնն եւ ահա մի օք ուսուցիչներից մէկը,
յոյն դրանց պաշտօնականութեան վօսի, դիմում է իշխան
Ամերիկացին՝ խնդրելու բացատրել եր յանցանքը։
— Դես ինչը էլ չգիտեմ“, պատասխանում է բարեփիտ
ժերօնին՝ յուզւած մի այօպիսի խիստ կարգադրու-
թիւնից, որի պատմառը իրեն քոլորովին յայտնի չէր,
թե է կրում եր ստորագրութիւնը — Դես կը հար-
ցնեմ Միջներիշին՝ զիւանատան կառավարչին, աւե-
լացնում է նա։ Եւ երեկի հարցուց ու նրան պատաս-
խանեցին, որ „այսպէս պիտի լիներ“ . . . Եւ ծերունին
համարչւեց ո հայերների պաշտօպանների“ անքաց ա-
ռ եւ ի բացարարութեան առաջանաւում է ան առաջ. . .

Այդ ժամանքը մետակէ չէ Աւսուցիչներ հեռացնելու
կամ չընդունելու ուրիշ շատ գեղքեր են եղել Մէկին
չեն թույլ տալիս ուսուցիչ կարգել, որովհետև եւրօպա
է ուսում առել, միւսքին առաջարկում են չընդունել
որովհետև ստորագրութիւնը լաւ կարծիք չունի նրա
մասին, մի ուրիշը չի կարող դասեր տալ, որովհետև
ուսունող ժամանակի սազատ մաշեր են է դաւանել և
այլ հաքար ու մի պատրաստիներ Այդ բոլորը անում
է կառավարութիւնը, իսկ օրէնքի մէջ շարունակում է
գործութիւն ունենալ այն գաղաքի խօսքը՝ թէ թեմական
դպրոցների կամ մեմբրանի տերը և պատասխանատուն
հայց կաթողիկոսն է կամ հոգեպօք իշխանութիւնը...

մինչեւ որ կը հասնի բացարձակ հարւածի ժամը, երբ
ներքին գործերի մինիստրը կը յայտարարի. ո Հրատա-
րակւած է նոր ծրագիր հայոց թեմական դպրոցների
համար. — այդ ծրագրով բոլոր առարկաները պիտի
աւանդուն ուսւերէն, բացի լրսաւորչական կրօնը և
հայոց լեզուն։ Եւ մի քիչ յետոյ մի ուրիշ հրաման՝
ուղղած ոստիկանութեան. ո փակել հայոց թեմական
դպրոցները՝ նոր ծրագիրը չդորժադրելու պատճառով։
Եւ այսպէս ուրեմն՝

Վիթխարի առաջադիմութեան մի նոր ապացոյց. նոյն այն կառավարութիւնը, որ դարու սկզբում ջանք չէր խնայում, որպէսզի Հայերը դպրոցներ հիմնեն, — այժմ, դարու վերջին, նոյնպէս ոչ մի ջանք չէ խնայում, որ այդ դպրոցները փակել տար:

Եւ փակել է տայիս:

ԿԵՐՊԵ ԽԱւարբ՝ ԿԵՐՊԵ ԽԱւարի Իշխանութիւնը. . .

Ե. ԱԿՆՈՒՆԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Chlorophyll a fluorescence

DRANG NACH OSTEN. Եկայ Արեհելու—

Աստղագրության համապատակաց գիշեր մը, ուր առ արքական Աստուծոյ փառք կը պատում է, ըստ մարգարէին, կամ ուր թէփէք ու նեւտոն տիբէքարութեան ազատնիքը պիտի փորձէն խնել, զերմանական հնի կայսրերէն մէկը բացատրէնք. «Այս գիշեր Գերմանիան մեծ ծակատամարտ մը կա շահի»: Այդ խօսքը արդէն իր մէջ կը պարունակէք բրուսական քաղաքականութեան մեծ հռովարութեաց:

Գերման Փառւները կը ծիյն ու կը ծիյն, Ներօպայի պարտիին վրայ գերման ազգաբնակութիւնը շատցնելով, որուն համար կանարանքը գերմանիան շատ նեղ սկսած է գալ: Տերեւմն Յակոսոսի գերման բարբարուները փոխորկի պէս կը խուժէն Հռոմէն նարձատուն Կայսրութիւն Վրայ, Կատարէն, Կատերէն, իսկ այսօր Գերմանիան զադային արշաւանցներ կընէ աշխարհի ամեն կէտի վրայ, իր բազմամարդութիւնը եւ արդիւնաբերութիւնը պարպիտ համար:

‘ოდგას ասքար գերմանները նաշխարհի ընաւորութիւնով, որ ուրիշն իրաւունքներու վրայ բռնանալու սիստէմ է, ուր որ հեթան սիրելի ըլլալու փափկավարութիւնը չունին: Զիսը իրենց համար կրոպուտի եւ սպանութեան դաշտ մըն է. Թիւրքիան Նմնանալիք: Իդը լր փիլտրովայութիւնը համար այդ երկրին մէջ գերմանացական բարձրութեան, խիզախեց անծանօթին ասհմանները. բայց համբամարդկային իդէալը եւ զգացումը չի ծաղկեցաւ նու. Մէշտ Փոքր հազար անսաց Գերմանիայ շարժող ուժն եղաւ, այնպէս որ Ներկայ կայսոր, կարծեն իր ազգին զգացումին թարգավան հանդիսանալով, երկու տարի առաջ կոչեր. իմ մարդասիրութիւնս վօֆ ինվինիտ անոնի սկսած է’:

Քանի բացարձակ սկզբունքները Պալեթիկ ափերուն վրայ տուերագներ էին Կեանոֆ վայրենի կորիւ միայն գյուղին ուներ, որու ՄԵՀՆ ՆԻՀՆ սինիք Վանութիւնով մը „Ճերմարուց“ պիտի հեշալազործէք:

Գիտենք թէ ճակական ջարդերու ատեն ինչպէս մնափառ եւ գոհնիկ խուալով քայցէրը, որ թոյմբը սպանելու օրէնքը կը գործադրէ ցաղաքականութեան մէջ, իր լուսանկարը դրվեց սուլթանին, իբր ճաւասովք իր բարեկամութեան եւ լեղի նեգա սուլթեն մը նայ արինչն ու տառապանքին: Գիտենց նաեւ այն անսխթութիւնը, որ ուսի Փօտոսամի արքունիքը Արեւելքի մէջ նայ տարօքն նկատմանը, որ ըստ Պիգմարիի՝ «Յօմերանիոյ պին- որի մը ուկողը շարժեր»: Եւ թէ ինչպէս խելազար սուլթան մը քաջամտենու զօշաբադ կայսեր մը և արոյական յի- շարութեն էն, ապատութեան մէջ չըսած, տեսնւած ո- րազործութիւնը գլուխ ճանեց մեր տեղին նկատմամբ, որ ցաւի ու տառապանքի ժամբէն քալեց լսին, խաղաղութեան եւ աշ- ասատութեան սրբազն ուխտարորդիւնով մը:

Հայերս, անգիտութեան անդունդին մէջ, որ Թիւրքիա կըսրէ,
կըրման շարայակըորութեան պահերն եղանց: Խափլոսի կորունդնե-
ուուն պէտք չունէնց այդ ոժերը մնակ գուտելու համար:

Թիւրքիան բազմադիմ առաւելլութիւններ ունէր Գերմանից գաղթային քաղաքականութեան համար: Սոլլոցէ եւ ուրիշ գերման մոլոքը բարողած էին արդէն ոչպի Փոքր Ասիա զավթալին արշաւանք մը իբր ամենայարժար երկիրը: Թիւրքիան շատ յետաղէմ էր եւ իբր թագաւորութեան օֆենս ալ համրած: Երբ սուլթան Համիդը, որ „օսմաննեան նարսութեան եւ՝ իսլամի այութեան վերջինը“ ըԱՎԱՐ սպառնավիճա ըստ է ամբող երկիրն, ամօթսիւնին կապաւած աշխարհի առջև անհեաննեի դրութեան մէջ ինկած էր, Դիրմանից կայսրը օգուտ քանից ատիթէն ու թեւերուն տակ առա զայն: Սուլթանը ապահախտ չի գտնւեցաւ իր բարերար բարեկամնեն, որոն ոտքերուն տակ նետեց իր երկիրը ծառ կը ու աթի սրբազն անիններուն տակ նետառ մոլունդ Տաղիկի մը պէս:

Քայլէրը չգլացաւ նաև խրատներ ու խորհուրդներ տալ սովորականին իմաստ քրիստոնեայ զժգոհ տարբերուն եւ առաւելապէս յօդուտ գերման տարրին, որ ճամփանէ Թիւրքիոյ աւքող շիղը կըսպառնայ ափին մէջ գրաւել:

Թիւրքիան՝ լածը փուժ ու անզգայացած պետութեան ու կրօնին, արժանապատութեան ու ազգային հպարտութեան սուտ շարժում մը իսկ չըներ այդ տարաշնաբիջկ, ագան ցեղին դէս. անքան ցոփացած է անոր կառավարութիւնը:

Թիւքիոյ մէկ. ծայրէն միւսը ահագին երկաթուղի մը. Պօտէն Պաղտատ, մնանչորդ ստանալէն ետքը, որ պիտի փութացնէ տեւոտններուն տնտեսական աշխարհակալութիւնը ասիական Թիւքիոյ հնուարք եւ ծայրազոյն նահանգներուն մէջ, այժմ՝ զերմանացիք ուղղակի յարձակողական դիրք բռնած են:

Ֆիշ ատենէն գերմանները պիտի սկսին կարավանւիլ Տիգրիսի ու Ծիբաստի բարերեթ հովիտներուն մէջ, ու այդ գետերուն եղերը ուրեններու տակ նատած պիտի երգեն ու նւազեն „Պէտօվէլնը“¹, „Հնենոսի պահանը“², պղծերով վարենի նմայք ցիլինդրն մօրինակ լօթներուն, եւ տեղներլվ անապատի անսահմանութեան մէջ Թաւալու արագին մալամադուու սիրատրիկ երգը: Այդ եիրուն Վրայ, ուր Պէտի Խորայէ, Բարեկանի գերութեան ատեն, իր տակիու սուր մէջ կախան կը նատէր կուլար Սիօնի տաճարը յիշելով գերմանները զմայլումով ու հրծանդով պիտի վայելն իրենց զվարուն վերեւ Քաղջէաստանի ցորելարուն չար ու բարի աստղերուն նոյերը եւ չպիսի զգան, որ իրենց նժենները ու օտարներ են այդ երգեւնի միծ կայսրութեանց ափերուն ու աւերակներուն Վրայ:

Խոչ որ երբեմն Ալքսանդր քանակներ քալեցուցած էր աշ-
խարհականիւր համար, գերմանները կընեն ստուսական խաղաղ
պայքարով, իրենց հետ տանելով սեւ արծիւը, եթացիներու
իշտառակարաններու վրայէն խաչկրութեան ատեն առնաւծ
խորհրդանշան:

Գերմանական ազգեցութիւնը անհուսապէս մեծցած, ուժովցած է Թիւրքիոյ մէջ, այնպէս որ Փրանսայի ղետանը, իբ աններեկ շղողորդութիւնով, երեսպաշտութիւնով չի կրնար Թումբ Կանգնել այդ ազգեցութեան առջեւ։ Ամիս շանցնիր, որ Գերմանիան նորոն ե ը ա խ տ ա կ ի տ ա կ ա ն ՞ ա տ ո ւ ց ո ւ մ ն ե ր չպա- հանչէ սուլթանէն. այն անթիւ պափշեներէն զատ, այժմ Թիւր- քիայէն այս ալ Սահամ է իրացնեն։ Փոքր Ասիան, Սիրիան եւն գերմաններով լինենելուն ետքը, որոնց առջեւ տեղական տարրերը պէտք է ենու պահեն, գերման կառավարութիւնը նարմի ծովուն մէջ կողի մը առաւ իբր ածուխի մթերանց. Պարսից ծոցին մէջ ալ մարգարիտի առառութիւնով Նշանաւոր արշ- պիղազու մը ընծայ ստացեր է Կիյոմը, որ գիտէ հիմանտ ուսներուն, նշանէս „հիւանդ մաքղուն“ մէջ, մարգարիտնիր որսաց ծիէ գերման կառավարութիւնը չի սիրեր. հայութիւնը, կը սիրէ նայ որքերը, զանոնք կրթելով ու քարոզելով անոնց Գեր- մանիան սիրելու հայութիւնը ատել Թշչառ չայսատանի որքերը, շարքար եւ նեւացի զաւաները իրենց միջավայրին նոգերանու- թեան լաւ գործիքներ պիտի պայն ապազային գերմաններու գաղթային քարաւալաման, նեէ Տարվինի ունտրութեան թէօնին կամ ընդնի արքի սահնէ։

Այս յափենապէս բարեզու երկրին մէջ, ի՞նչը կէ, ոնէ բանիքուն մարդ գոյն կը մնայ, եթէ օտար քաղաքակիրթ տարր մը կուզայ կը պատաստի յանամաց եւ կիսավայրենի ժողովրդի մը բռնին վրայ: Թիւրքիան՝ զօսացած տպիտութեան եւ կեռտոտութեան մէջ, անօրէն ու աւազակային հեժիմի մը տակ ցոփացած ու սրիակացած, անճարժեց էք որ կարգապահ եւ իւնացի տարր մը գար եւ նոր կեանքի ըսթոնումի մաքուր ժոանը մը մոժուն տնի:

Մեզ, նախաղաւէք, աշխատասէք հայերուս համար, ուրա-
խալի եւ բաղծալի է երօսական ունէ քաղաքակիթը տարրի
մը բազմանալը մեր սահմաններու մօտ. հայ ազգը ին սուր եւ
ծկուն մնդունակութիւնով շուտով պիտի օգտի առիթէն իւրա-
ցնելու համար աշխատութեան եւ կենացք նոր կերպերը Բայց
ուս կողմէն հայ ազգը, եռք կը տեսմէ, որ այդ տարրը նենա

ու եսամբ շահերէ մղած դաւ կը նիւթէ իր պայտթեան գէմ եւ կը նովանաւորէ մարդասպան պետութիւնը իվաս իրեն՝ քայլուան նոնի և տանը քայլագանութիւնով մը, չէ կարող ատելութեան զայցում մը չունեալ և իր զալանքը շայտնեալ պայտակը թօթեան քոյն տակ պատսպարանծ բարձրութեան գէմ:

Կիյումը, դարուս էն տխուք թագակիրներէն մին, չունի վեհանժն
բոցը ոչ մարդասիրութեան, ոչ արդարութեան: Մարդկութեան
մտատանշութիւնը թեթեացնող ոչ մի ազնի Խօսք չէ հանած
քերնէն, իր անծոնի ճառերը սառեցնող եւ արիւնային բան
մը ունին, ըրուն զէմ էն սիմպոնիկ հոգին իսկ մարդկանցին
զգացումի օքբանապահմ կունենա: Հակառակ այս ասաբետական
ցուցամուլտիւններուն, որով Սալահամինի շիրմն վայր պասկէ
մը զնել ոււա, Կիյու շատ ած կը մսայ երրորդ և նաշակարու-
թեան միջ Ներսիս Մեծոնքի եւ ազնի Նկարագրէն: Սալա-
հէղինը թէեւ միհայլան, գիւրտ, բայց շատ մնձ էր. իսկ Կիյոնը
ոքքան ողիմ, սիմլոր կը թւի մանաւանդ բաններորդ դարու-
արշալուսին:

Գերմանները՝ առաջորդւած իրենց վեհապետի շունչով, շնուրանիք իրենց հետ սիրոյ ու եղայիտութեան գացուութեան վեհապետ Ալեքսանդր Հելլեր կերպանական ընթելու մուշքութիւնը ունեն. Կը թաւաննեն, ուր որ զօրաւոր կըզգամ իրենց գիրենք, կըսպասեն, ուր որ թյու են: Չունին նոյնիսկ ին գերմաններու այն առաջբնութիւնը, որ իրենց ապրազան անտառներուն մէջ՝ ամօթ կը սեպէին առախին սեպէին շատաւ Զենց կարծեր որ գերմանն կառավարութիւնը իր վայրենի քաղաքանակութիւնով համաշխարհին համակարգութիւն գտնէ, արդէն ատելութեան կազմի մեջից Զինաստանի մէջ. Երևանյին որդիները չպիտի մոռնան անոր հակամարդկային վարժութեան բարոյական մատենաներուն Քի ի կ ե ր ու ն, զով արտի աւելցնեն արեւմտեան անքարոյականութեան Քինկերը:

Քսաներորդ զատու լուսաբացին արինչի հմերու վրայ բարձրացած վեհապետները ու գօրատորները լաւ կը լար որ նշանաբան ընտրէին Հիւկօյի խօսքը.

Ayons des buts mais pas de cibles.

„Նպատակ ունենանք, քայլ ոչ թիրախ“.

Գերման քաղաքականութիւնը մեր սրբն աշեց, առա թէ ինչո՞ւ իրաւունք ունիմը տար վերաբերելու զերման կապա վարութեան եւ իր քաղաքակրթիւ և հարին համուշաւ: Սկզբու է մեր հայրենիք մէջ աւելի մարդաբէր եւ աւելի ոգին ազգ մը գար եւ որուն կատալուրութիւնը քաղաքական ներկանագործութիւնները արդարացնելու համար իր „սիրոտ գլխուն մէջ շն զորէ“

六

ՏԱՀԸ ԵՒ ՀԱՅՈՒԹ. — Պարսից շահը եւրօպակ վերջին ուղեւ լորութենէն թէնիսան վերադարձին՝ քէ ու ման մը ճատարա կած է, որով նայերուն կարգ մը լիազօր իրաւումներ կուտայ բնակված առաջն պետական բարձրագոյն հրամանն ուժմատ դրամական պարունակութեան մագամակ մեխինիներ, առեւտրա կան ընկերութիւններ եւ վերջապէս ծենամարկել ինչ ո՞ւ Կ նպաստէ մնաւոր եւ տնտեսական բարզաւածման:

Սուզամիքը-է-դեն բարենորդումներու Նոր Թևական մը կը փորձէ բախաւ, Խրանը իր տգիտութեան և հոգեւարը դժբախ տութեան մէջէն վեր բարձրացնելը համար:

Σωσήν οξ ανσωμασική αριστοτελούθησεν τη συνέδεσ, πρ ή
τηρητήν διανηρώκηπ ηρητούθεαν θετησανδρήν έ, ιψέπε η προσβά-
θηρητού τη αριστοτελούθεαν ηρηταστησανδρήν μέτ;

Զարմանալու մեծ բան չկայ պատմական այդ ժակատագրական երեսութիւնը ու խաղին մէջ: Եթէ զարմանալու բան մը կայ այն է, որ Տաճը գող-մարդասպան սուլթանին այցելելի ետքը, երբ կըսպասէր հայոց համար աննպատակ առնելով բոլորովին հականակը տեսի ունեցաւ: Ուրախակի է հայերու համար և պատւաքը Եանին համար, որուն մարդասկը ութիւնը չի խամրեցաւ արինուուր չամենի պիզ շունչին տակ: Առու պապուցեց Դիանի վեճապետը թէ Նորազ մամդրութեան մէջ աչքը ու ականջները չէ նցած եւ թէ սրմանած է, որ հայ ազգը, տպասիրտ եւ համակիր բոլոր բարեսէր եւ ազնի պարզութիւններուն դիմաց, պատկառելի՛ ուժ մըն է Արեւելք անշարժ ժողովուրդներուն չորցամաք ու անապատային գոյութեան մէջ:

Ենտաղարձ աշք մը նետենք պատմութեան վրայ

Հօրու Կռըան, Հաղկատանի փոխարքան, Պարսկատանի վրա իր հոյակապ աշխատասիրութեան մէջ, փսատերով կապացու ցանէ Իրանի անկուլը եւ Ասիրի քարտէսէն անխուսափելիորէ անհնտացումը:

Դժբախտաբար այլ սեւ բախտը վերապահնած է զուրուց ասիական ազգերն համար, որոնք այսօր պալլում մը ունեն շիրելափառ աստղերու պէս:

Կը զգացնի շարագույթ հետեւութիւնը կը ճգնիք ժամանակի ծեն-
հասութեան եւ Ներողակութեան ու կանցնիք Ներկայ երևոյթին
լուսաբանման:

Ծահին ինչպէս եւ իր հօրը հայերու մասին ցոյց տւած համակըութիւնը նոր չէ: Քրիստոնէութեան առջի օրերէն սկսած, Արեաց աշխարհը գտուուր ունեցած է չայսասմանը միացնել իրանի հետ կամ միշտ հաւատապիմ պարնել իրեն: Արշակ կունաց կամ Սամանեաց հարատուքիւննելուն կրծանմակը լիւնեանցով արշաւանդները, կիօնի համար պատերազմները պարսից Բէշին (աղանձն) դէմ պացացոյ են որ Տիգրանի արորունիքը չայսասմանը իրենցմէտ չի բաժնեւու զաղափարին շատ ամեր վարած էր, մերթ անուշ լեզու բանեցնելով, մերթ սպառ-նալիքներ ըննլով:

Ուրիսն նոր Շահնշան այդ համակռութելնը զրագ վըն է ընդէանուը պատմական ընթացքի մը, Միայն թէ աւելի քաղաքաբէ, աւելի մարդաբան Աբրամով 1865-ին Շահաբարա նոյն գաղափարէն, այսինքն իր պետքթիւնը ստուծապէս է առեւտրած տրամադրութեան մոտումիք, հազարարո հայ ընտանիքներ ընկի խլթց Հայաստանի հողին վրայէն եւ սուրով ու հուրով սփառց գանոնիք որ երթան հաստատին Պարսկաստանի մէջ անոնց խստանալով ամսն ազատութիւն: Դիտենք թէ ինչպէս այդ շլորած եւ սարափանար խուռանալոնց պարսց աշխարհ համայնքին սպասարկութեան առաջակա պատմական ընթացքուն առջև մարտ աշքարին հնատեցան Օքասին ալիքներուն մէջ լողալով մծու ափս ափս համնելու համար Դժքախտարա իրենց հայրնեն հողէն այդ „արմատափառիւնոց“ կարմը ծովէն չէր որ կանցնէին: Մայր Արարիք, Պարիք Պարիք եւ ըստ Արքափիլոսի, „կամքշաբանէց“ ալիքները անոնց մեծ մասին գերեզմանն եղան:

Ծանաբըսս իր երկրին համար լաւագոյն ապագայ մըունէք աչքի աղջեւ, զոր միայն հայերը իրենց խելցով ու գքրծունելութիւնով ծեռնաս էին իրագործեց Որպէսզի հայերը այլեւս եւս դառնալու ոեւէ յոյս չունենան, աւերեց անոնց տունտեղուեւ մինչեւ իսկ փորձեց Էջմիածնի տաճարը քանդել ու փոխադրել Պարսկաստան:

Հայերը տարածական հապահանի մօտ հիմնեցին Նոր-Զուղայք գաղթականութիւնը, որնց եւրօպացի Տամբրովներէ Հայկեսն անունը առած են, և Փէջտուն Հովտին հիւսիսային Կողմէ այդ գաղթային պարս ծաղկեցաւ իր Վաճառականութիւնու եւ արհեստներով:

Նոր քուղան կամ պարսկանայերը տիկն մնան չովկաստանի Սոլուտ արշիվիդագոսի փայլուն զաղթականութիւնները, որոնց արտօնութիւնը պէս կա Արեւելք ութիչն մէջ հուն հուն տարին Լուսաւորչը „Մայ կորուպի եւ ս. Մարուպի „Քրոց“ լեզուն։ Հայերն արեւելքի բաժաներուն, վեճապետներուն մօս, շնորհն իրենց վարչական եւ առեւտրական ծիրաբերուն սիրավիր ընդունելութիւնը գուան։ Բայց այդ զաղթականութիւնը, նպարտ իր գ ք ա ք ա ւ լեզուվ եւ Վարդանի, Ղանձնանի յիշատակներով, քիչ ատենէն արեւմտեան հոսանքի տակ թաղլերու վախու կուտայ մօգի Պարսկանայերը տիկն հայութեան ճայրագոյն արեւելքի զաղթականութիւնը, թթարանայերը զաղթագործեցին Միացեան-նանանները։ Մէկը զետ ամցեցալին մէջ լումացած, միւր անձանօթին՝ մէջ իսարիսափող մըն է։

Տաճարաբաէն Խոր կը տիննենք որ պարսկահայերը տեղտեղ
վաճառականական իմալիքումներ ցոյց կուտան, բայց երգէ մտա-
ւորական յառաջդիմութիւն մը չունեցան, այսպիսի աշխարհի մը
մէջ ուր ստիպած. Էին օր ու գիշեր սարսափով ապրիւ խա-
ղալիկ եղած խաններու, միւշչյուններու աններելի քահանայք
ներուն, ներքին ապստամբութիւններուն եւ անօրէնութիւններուն
մինչեւ որ հրամային սահմանին վրայ բրիտանեա պետու-
թիւն մը զօրցաւ, որ զնանաւուել նայ ժողովրդին խաղա-
եւ օգտական բարեմասնութիւններ հնտամատ եղայ ազատե-
այդ տարրը, շահագործել, մինչևն համէին սեւ ո օր երթ, ու ու-
մեծութեան իննութիւնը ունեցող Գալքիններ, Մեծն Պետրոսի
Կատարինէի փառքներուն դէմ, ասերախտութեան աստածացուլ-
պիսի ունենային եւ որոնց միակ արժանիքը ազգով ուռ-
ույանին է...

Σωνηρού συμφέναδ ήταν η πρώτη φορά που οι απόγονοι της οικογένειας της Αρχαίας Ελλάδας μπορούσαν να διαπιστώσουν την παραμονή της στην πατρίδα της. Το μεγάλο γεγονότο της ημέρας ήταν η επίσκεψη της Μαρίας Καραϊσκάκη στην Αθήνα, όπου έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της ελληνικής πολιτιστικής και πολιτικής ζωής.

Սոլավաֆեր-էր-դին օգտւեցաւ Համբոյի ոսթիսներէն հայերուի իր ասպարագականութիւնը խստանալով։ Գոյցէ շատ հայեր հապալիքն եւ ոսթենուն փօշնի թօթւենու ինթան Պարտևաստանի իրենց հնա տանելով արհեստ, կրթութիւն, մարտարաւենալիչաւու ըրին, Ս. Աթարվանիկոսի ջաղցկուն հնիտեանորով, Փրանսայի հրկվածները։ Էն զգոծունեաց և՛ մարտարաւեստ մասը, որոնս պանդիստեցան Ասգլիա և՛ Գերմանիա, մեծ մղում տարով զի

Ծնկը որդեգրող երկիրներուն վաճառականութեան եւ արհեստագործութեան ի վաս Փրանսայի, եթէ... միամիտ ըլլան ապացայի մասին:

Նրե Ծաճը հրաւէք կ'ընէ ժիր եւ աշխատասէք հայութեան սուլթան Համիդ հրաւէք կ'ընէ Ռուսիոյ, Աւտորիոյ եւ Ռուսանոյ մոլոսանդ միահամանակուն, որ զան Թիվրիսիա հաստատեն: Կէս դարէ ի վեր այս գաղթականները, մէհանիր, չքրիեց, լազ, ոչ մի կենսատու ուժ չընեին Թիվրիսոյ. անոնչ չանդումը գործաւորները եւ ժողովրդին խաղաղութիւնը վրդովովները նպաս, իբևնց ուժագործութիւնով ու աւագակութիւններով: Եկան մեր հաջը հարամ՝ ըլին՝ կ'ըսէին Թիվրիսոր:

Այդ բարբարոս եւ տղէտ ցեղեղը չներ որ Թիւրքիան պիտի գործածնեն. ասոնք բացասական ուժենք են, ինչպէս ցոյց տվեն փաստերը: Դիւանազիտական աշխարհը չնըր կարծեր որ յաւիտեան „անհրաժեշտ շարիթ“ մը համարի ոռովլաններու թագաւորութիւնը, անպատճ ճգնալով մարդկութեան ոէմ զինած թշիթմ՝ մը:

Մենք Տայերս, տառապանքը մեծ պիհլիսոփայութեան վարժւած այսօք կը զտնիլից պատվական մեծ դաշնաման մը արջէ.

σωθίν ήρωαξέρο απόθηκε μέσο της πατριωτικής μάχης την οποία θεωρείται ότι η πρώτη στρατηγική νίκη της Ελληνικής Δημοκρατίας στην ιστορία της.

Պարսկաստանը իր տգէտ եւ ցաւաքին մոլովանդութեան մէջ զեռ բան մը ունիր, որ կը սիրոցնէ պիշը, իր նիս աճ անցեան է, իր արևեսոր, գրավանութիւնը, մաքութեան կըօքն, որ բարիի յաղթանակը ալատէց: Թիւըքին չուզէ է մարդ կոլթեան այդ համակրանքնէն: Պարսկաստանը, Արեաց աշխարհի նիս ժայռին վրայ, նպառ է հզօր եւ նպարս շարժում մ'ընթել շոն երես եւնելու համար: Հայերը մած զօրպավիճ ուժ մ'ըն են քաղցակրութեան բայթքը առնել ւալու եւ իրամասալոյն պահպանին:

Հայութեան հետ հաշոեցնելու համար:

Հայեր իրաւ անձնու են անցեալըն կրկրէն մէջ սեց-
դաշնակ յարաբերաւթիւն մը ստեղծելու քրադաշօք ոչարի
ու բարիին ընկարումներէն խռուափենք:

Σε αυτή τη σειρά θα δούμε την πρώτη μετασχέση της ιδέας της ομοιότητας στην πολιτική της Ελλάς, που θα γίνεται στην περιόδο της Κοινωνίας των Επιπλέοντων Συντηρητικών Αριθμών.

Ո՞ւ պետք է, աշխարհը է, Պարսկաստանը, ինչ քերզող-
նեցու սագաւ նոժոյներուն տակ զունածափ, պիտի չունենայ-
իր նէվրոլզ⁴, որին պրայն կծու քամիներ ինուր պիտի
փշն, ինչպէս... Սաատին Եհրիմաստանին պատիւ:

ՄԱՍՈՒՐ ՏԵՍԱԿԹԵՐ

ՊՐՈՎԻՆՑԻԱՆ

(J.W.N.B. 2 4 3)

ո՞րո Արմենիան-ի երիսւ առ Հայոցը պարզ պարունակում են խթագրահան և անոպատճեր, դիման սեակ վերաբրոց առաջնորդողներ, որ քանի յօդածներ զանազան արթերի մասին, զօդումնեներ, երկրոց ստացւած թղթականութիւններ, ոՄընեցք լուրեր և մշտական բաժինը և առքիւնան հրապառութիւններ տեղեկադիրը. Արքան կուտանքածն է առ 1000 ա-

Ամփոփենք Համառաւ ի՞նքպով ծանուցումներ, առաջ Նորդողներ, թղթակցութիւններ և յօդածները:

ԵԱՀԱՅՈՒՄՆԵՐ

Խմբագրաւէան ծանուցումները՝ նպատակ ունենալով
աւելի պարզ կերպով որոշել „Պրօ Արմենիա“-ի ուղղու-
թիւնը, զարդացնում են առաջին համարում յայտ-
բարաք և պատասխան կը պնդաւածն էլ պնդաւածն են չե-
տենալ ինչտպի.

«Մենք վերջապէս յօյս ունենք համեմուու հէնց
սկզբու դրանք մ'ո նայատակին, այն է՝ իրագործումն
Բերդինի դաշնագրի 61 յօշւածի եւ այն բարենորու-
կումնեմիր, որոնք պահանջում են 1895 թւի մայիսի
1-ի Յիշատակագրի մէջը Անալիրանք.

„80Թիւնն 61. Թարձրագյն Դուռը յանձն է առնում ան-
յապաղ երազործի բարեկարգութիւններ եւ բարենդրոգութ-
ներ, որ պահանջում են Տայերի ընակած նահանգներում
տեղական պէտքերը, եւ երաշնաւորել Նրանց ապահովութիւնը
չըրկեցների եւ ըրուերի դէմ: Այս առթիւ ծողը առած միջոց-
ների մասին նա պարերացար տեղիկութիւններ կը տայ-
մած պէտութիւններին, որով հսկում են Նրանց գործադրու-
թեան վրա»:

1895 թ. ՄԱՅԻՍԻ 11-Ի ՑԻՇԱՑԱԿԱՐԻԴԻ

“*1. Վալյների սշամակելու եսթարկել պետութիւնների հա-
ւաքութեամբ:*

Δια την απόφαση της Επιτροπής Κομισιόν που προτείνεται να γίνεται στην περιοχή της Βαλτικής θα γίνεται μεγάλη αύξηση στην απόδοση της επιχειρηματικότητας και στην ανάπτυξη της περιοχής.

3. Ազգահանգողութեան համար հաստատել Բ. Դքսի մէջ Մշտական Մասնաժողով, որին կեսպահները իրենց թագածների միջոցով կը հացնեն ուղղակի բոլոր այն տեղեկացները ու գեկուցումները, որ նրանու մնացածին լու պահօննէ:

U. S. U. 21013002146

ն Խթամմահակով կմբնագրով առաջնորդողները Հե-
անում են Յանիաստանի կեանքին, բայց այնպիսի
ձևով, որը տալիս է այդ յօդւածներին մի առանձին ար-
ժանաւորութիւն: Խմբագրիր պ, Քիառի գիւրազդաց գրիչը
է բաւականանում իրազութիւնները յիշատակելով այլ
նաև անբնդհատ լուսաբանում է դրանց: Մի դեպքում
մնցեալի երկոյթները վմբարատագրելով միւս դէպքե-
ում թիւքը կառավարութեան, եւրօպական հասարա-
կական հարսնիքի, պետութիւնների քաղաքականութեան
ամբ առանձին դորթիւնների ձերբիւ բնորոշումները բե-
նցուի, ևս շաբանաւի լուսմ է փաստերին և առողջ
առաջարկներին, և բառան զգացմունքը ու այդպիսով կրա-
ռում բնիւթագներին:

Ըստ Հայոց առաջ գործեալիք մարդուն, բայց եղան
մի առաջ մի առաջ պատճեան է կառաւուած, եղան մի
կայսրական մի մարդուն պատճեան է կառաւ մի երջ զա-
զան տօնք հարրու հազար մարդ ապահով ապահով կայսերական
ու ապահով է, մասն կը կապահու այդ առաջ գուշաք, մասն
նորս կը մահանաք, մասն կապահու պահապահու ապահով առաջ
ու գուշաքապահու կը խանձր պահապահու պահապահու, մասն
առ մի պահապահու պահապահու պահապահու պահապահու.

Եւ երբ քաղաքակիրթ կոչւող պետութիւնները չեն
ուղում սուլթանի ոճիւներին վերջ գնել՝ նեղութիւն
կրելով միմիայն մի փոքր պինդ խօսել նրա հետ, մնում
է ընդունելու որ՝

«Միայն Արդիկւլ Համիլի երեսը չէ, որ կարմիր է պղկւած: Սյու սարսափենիկ արիւնացայտքերը հասնում են նաև միւս ժաղավորութիւնների առաջնորդներին, — որնց Համեմուր անւանում է ժաղավորութիւնների ուսաղափառներ — ամէն անգամ, երբ խարիֆան թաւալում է արիւնաս տիղմի մէջ»:

Այսուհետև բերելով մանրամասնօրէն հայ թերթերից առաջ լուրերը հայատանում կատարուղ սպանութիւնների, կրօնափոխութիւնների և աքսորների մասին, հեղինակը հակադրում է պետութիւնների անշարժութիւնը՝ այդ բոլորի առթիւ՝ այն եռանդին ու հաստատակամութեանը, որ նրանք արտայայտում են, երբ ննդիրը վերաբերում է նրանց վաճառականական շահերին թիւրքիալում։ Մաքսային ննդիրի վերաբերմամբ եւրոպական գեսպանատների միջամտութիւնը և ամերիկեան ու ֆրանսիական կառավարութիւններին տաւծ հատուցումները հայկական կոտրածների ժամանակ վնասաւած նրանց հպատակների համար — կենդանի ապացոյցներ են այդ գրութեան։

Յօդւածը վերջանում է Բէլինի միջազգային բնույթի կողմից պետութիւններին արած գիմումի արձանագրութեամբ։ Այդ գիմումը հայկական խնդրի առթիւ արևել է համաձայն Փարիզում տեղի ունեցած խաղաղութեան համաժողովի որոշման, և լաւ կը լիներ, ասում է Քիառը եթէ պետութիւնները, որոնք մի օք վերջապես պիտի մի քայլ անեն թիւրքահպատակ հայեցի վերաբերմամբ, օգտակին այդ գեղեցիկ գեղագիւց շատուշ կը լինի ։ Հայաստանը Խաղաղացներու խնդրի գնել այն ժամանակ, երբ նա ծածկւած կը լինի բացառապես գերեզմաններով։

Երրորդ համարի սկիզբանակը՝ յիշաւակում է Նախագծեկտեմբեր 8-ի առնը Պօլսում։ Այդ օրը ամսամբ էր իր ծննդեան 58-ամեակը. Կարմիր Գաղաքանը կամ, ինչպէս անւանում է Նրան Անատոլ Ֆրանսը, «ահ ու դոզից խենթացած բռնակալը», և այդ աօնին ուրիշների շարքում մասնակցում էին նաև Նրա զուհերը։ Ի դիմաց հայց պատրիարքի, որը Ներկայացրեց սովորականին Արագածանաւրիութեան ուղերձ Տաճկաստանի բոլոր հայերի կողմէց։

«Անձնանշիրութիւն եւ երախտագիստիւթիւն
մարտիկոս ժողովրդի կողմից զէսպի իր գահինքը...
պատրիարքի յրթունըները չողովացին, նրա կուրք
չայթեց զալից, երբ հարկադրուած էր արքասա
այդ գարշելի խօսքերը՝ ի միջատակ երիշք հար
հազար կտոր կտոր արսած, կախւած, ինչպէս ոչխա
ներ մոյթւած իր եղանակների, ի իշխանակ բռնապ
ւած կամ փոքրը պատուած, կանանց, ի իշխա
այն փոքրիկ երեխանների, որ շարւած էին երգոր
գերեզմանաւասանը, լայնակազ փուսիրի կողմին»...

Այս՝ Օրմանեանը մոռացու ոչ պիտին իր ծովով վարդի մօտիկ անցեալը ու այն անթիւ գիտեները, որոնք դեռ տաք են, այլև այն զարհութենի պիճակի, որի մէջ գտնեամ են Հայերը ներկարակու

Եւ այնուհետ նկարագրում է սոսկալի ներկան՝ յիշատակելով Բարեկեն վարդապետի զեկուցումը Սուշի պիտմակի մասին և նքան ձերբակալումը ու Պօլս բերելը,

Նղեշէ վարդապետի ըանտառկութիւնը Քիթլիսում, Ծիգ-
րանակերտից և Աղանայից ստացւած տեղեկութիւնները.
Միսի կաթողիկոսական ինքրիդ քառամեայ ձգձգումը իր
վերջին միջնադէպով, Համբդիական գնդերին իր թէ
վարժութեան համար զէսքի Տրաւիրելու փառատը, որ
Հեղինակը Համարում է նոր, լայնածաւալ կոտորած-
ների նախապատրաստութեան նշան, և վերջապէս միւ-
սիւլման գաղթականների նոր հոսանքը դէպի Հայաս-
տան՝ միւսիւլմանների, „որոնք իշարէ կը վկայեն սուլ-
թանին իրենց նրախտագիտութիւնը առատօրէն մորթո-
տելով նրա թշնամի հայերին։

Խօսելով Կոմիսարից գաղթող մահմբականների մասին, պ. Քիառը խմբի այլոց ուշադրութիւն է դարձնում այն հանգամանքը վրայ, որ Խորսաստանը հետութեամբ թողլուութիւն է ձեռքը բերում Տաճկաստանի փոխագրելու համար իր հպատակ մահմբականներին, բայց աշա չորս տարի է նա չէ կարողանում այդպիսի թոյլտուութիւն ստանալ Կոմիսար գախտած տաճկահպատակ Հայերի համար, որոնք անկասկած հարկաւոր են նրան իր գաղտնի քաջազդականութեան տեսակենարից:

三

Բ Դ. Բ Ա Կ Ց Ա Խ Բ Ի Ւ Ղ Ղ Ղ Ղ Ղ

87490ԱՆԱԿԵՐՏԸ 4 | 17 Նոյեմբեր
Կառավարութիւնը վերանորոգել է իր խառութիւն-
ները։ Երկրի լիճակը յիշեցնում է ծիրա 1895-ի նոյեմ-
բեր և գեղեսները ամբողջները ֆրիսաննեանները ուրբաթ-
օրերը կչուրայ նամապի ժամանակ փակում են իրենց
խանութները և ապաստառում են աներում։ Թիւրք
ամրութ բացարձակապէս յայտնում է, որ սպասում են
իրավէի՞ բարոր քրիստոնեաններին ջնջելու համար։ Միւս
կողմից կառավարութիւնը բռնի կերպով ու առողջի
անւան տակ դրամ է ժողովում, չնայելով որ ժողով-
քրբի 75 տոկոսը անկարող է օրւայ հազը անդամ
հայոթաթիւկ։ Նահանգի համարենա բարոր դիւրերը դա-
տարկեւել են, որովհետու այդ կիւ զերում մնացած խնդի-
րակինքների մի մասը այժմ քաղաք է ապաստաններ։ Վ-
վաճակականութիւնը ամենու բնիք քայտարել է, որովհե-
տեւ շրջակաների մաս յարաքերութիւնները կտրւած են
և ոչ ոք չկհանէ թէ ինչ կարող է լինել վազք։ Զարա-
գործութիւններով եւ յափշտակութիւններով մանաւանուց
յայտնի են Բրբանիմ փաղաք և Սուստավ փաղաք
քրդերը։ Ամենայն օր խօսում է նրանց մասին, թէ
այս քան մարդ են կատարմաց, այս քան յափշտակութիւն-
ներ են կատարել։ Մի խօսքով՝ ոք այս է նէպարա-
գրել մեր կայութեան ծանրութիւնը։ Մեռնելը մին
բախտաւ ուսութիւն կը ինչո՞ւ մեռ համար։

Հարկերի դանձման մեջ անդքտովի իշխանելը ծայրացեղ
են. . . Օրեւկան մի քանի տասնեւեկ քրիստոնեաներ
են բանապիտակ և և չարչափում, մինչեւ որ անպատճ
առնահանձրամելչա կանչեաբանիքը անդամ ծախելով կուտ
ուէ զաշխառուի ձեռքը տալով, միաբան իրենցից
ուզածը և ագուանեն բանափոյ, օրէնքով, ինչպիէ, Կառ-
քինագի» սոսիկաններից և վարժապարելով այն ձեռ-
քիքը, որ նաև զանուարածում էր ոնքնաւ, Դրանքիւնու

անտանելի է մանաւանդ Զօք-Մարզւան և Խար գիւղաքաղաքներում, ուր պաշտօնեաները սովորական տուրքերից դուրս՝ հաւաքում են նաեւ 40-60,000-ի մի դումար՝ իրեւ տուրքանք սրանից 8-10 տարիներ առաջ իրեւ թէ զինուորական տուրքից գաղտնի պահածած անձանց համար... Սիսի և Հայերի շրջաններում նմանորինակ պարագաներում կառավարութիւնը նոյնիսկ ծախում է գիւղայիների արտերը...

Վերջին ժամանակները 60-ից աւելի սպանութիւներ են կատարւել հրապարակաւ, բայց նեղինակները գրեթէ աւանց բացառութեան անպարտ արձակւել են...

Անկարելի է նկարագրել այն թշւառ հայերի ողբումիլ վիճակը, որոնք Խարբերդից եւ ուրիշ տեղերից Եւրոպա եւ մանաւանով Սմերիկա փախչելու համար դիմում են Մերսին Տեղներիցը շարժ ելու համար՝ նրանք կաշառում են սոտիկաններին, բայց վերջիններս՝ իրենց դոհերը կողոպատելուց յետոյ՝ կրկն նրանց յանձնում են կառավարութեան...

VI

807ԻԱԾՆԵՐ ԵՒ ԴՕԿԻՒՄԱՆՆԵՐ

Մնացած նիւթերից յիշատակենք հետեւեալ յօդւանները ու դօկիւմանները. — «Հայ պատրիարքական խորհուրդը», «Թիւրք ոստիկանութիւնը», «Հայ որբանոցները», «Քիւրդերը և սուլթանը», «Մահմուդ փաշայի նամակը հայերին» և «Ծրդիւլ Համբարի մի խօսքը»: Սրանցից առաջին յօդւածում ապացուցանուում է, որ «պատրիարքական խորհուրդը», այժմ փակւած, նշանակութիւն չէր կարող ունենալ սուլթանի առաջ՝ քանի որ նրան մասնակցում էին Արթին Տաղեանի նման քնուսինքուներ. Երկրորդ յօդւածում շեշտած են թիւրք ոստիկանութեան կամայականութիւնները Պօլում, երրորդում յիշատակւում են Յաձկաստանում բացւած որբանոցները և նրանց մեջ ինամւուղ որբերի ու այրի կանանց թւերը (38,278 ու 18,670) և վերջապէս չորրորդը վերաբերում է Պօլսից փախած քիւրդ Օսման փաշայի յայտարարութիւններին Եւրօպայում: Դօկումաններից՝ «Մահմուդ փաշայի նամակը հայերին» յայտնի է մեր ընթերցողներին, իսկ «Համբարի մի խօսքը» վերցրած է ծօրժ. Դօրիսի այն գրքից, որի մասին մենք խօսել ենք «Դրօշակի» նախորդ համարում «Թիւրքիոյ շուրջը» բաժնի մեջ: Դրա մէջ պատմում է թէ ինչպէս 1895 թիւ ցոյցից յետոյ սուլթանը, ընդունելով հայոց պատրիարքին, ասել էր, որ եթէ հայերը սիրենց ցոյցերով ուղում են Եւրօպական միջամտութիւն առաջ բերել, ապա թող իմանան, որ նախ քան Եւրօպացիք ու կը գնեն տաճկական հողի վրայ, Բօսֆորի ալիքները կը կարմեն բոլոր հայերի արիւնով:

* *

Տեղոք լրագիրը՝ «Արեւելքի գործերը» առաջնորդողի մը մէջ, Կրէտէի Յունաստանի միացումին և Եղրդըզի կողմէն Սամոս կղզիին սահմանադրութեան բռնաբարումին միջադեպերը յիշատակելէ յետոյ, Հայաստանի դրութեան մասին կը գրէ.

Ուրիշ աւելի վրդովիչ լուրեր կուգան Եւրօպան, զբաղած պէտքներու և պօքսէրներու կրիներով, անտարբերութիւնով վիտուց վերջի աշնան Սնաատօլիի մէջ տեղի ունեցած հայկական սարսափները:

Մանրամանն եւ սոտոյ, սեղեկութիւններ քաղաքակրթ աշխարհի ականջը հասուցին Տիգրանակերտի վիլայէթի երկու գիւղերու մէջ վերակրկնումը կը

տորածներու, որոնք երբեմն քրիստոնէութեան սիրարթունդ հանեցին:

Երկու հայ վարդապետների, յանցաւոր վաանգի հուսկ րոպէին իրենց հօտը չդաւաճանելինուն եւ իրը ազգային ու կրօնական զլուխ իրենց պաշտօնը կատարած ըլլալինուն համար, բանաւ նեստեցան ստորագիր սպաշտութէի չարբերանութիւնով: Պարփակարքին զիմումներուն վրայ մէկը աղատ ձգւեցաւ եւ միւսը հակուղ դոկտուած է:

Երկրի վարդիչներուն չարակիվայ հարսանարութիւնը, զրամական կեղեցքումը, ամինօրեայ բոլոր այս բանակալութիւնները, մահառիթ մոլեգնութիւն յանկարծական սպամիւմներն աւելի լատութար, բնաւ երբէք այսքան կապարի պէս ծանրացած չէին այս տարածած անանգներուն վրայ:

Մանսաւոր նամակներ, ուրիշ հայկական գասինն նոր օրկանը, Պրօ Արտենիա—հաւածայն իր նպատակին, որ ամէն բանէ առաջ տնկեկութիւն տալ է— իր վերջի թիւին մէջ լայն քաղաքածներ հրատարակած է, որոնք ողբայի կայութիւն մը կը պատկերագրեն:

Այս մշտատես գալթակղութեան առջեւ Եւրօպան անշարժ է: 1896-ի ջարդերուն յարուցած տէրութիւնաց համաձայնութիւնը լիմենց...: Պետութիւնները թույիկութիւնը այնքան առաջ մզեցին, որ հրապարակով մատիսաղալիկ եղան: Անոնք հայկական ջարդերուն առթիւ իրենց հպատակներուն կրած վեամներուն առաջ մաքեր մեղաղըրեցին անոնց, որ այս կերպով հայերուն արեան զինը իրենք կըստանան, մինչդեռ անդին այնքան եղեռուագործներ անպատի կը մնացին: Յամենայն գէպս, մէջ մը որ գուաը պարտականութիւն սաւաննած էր, անհրաժեշտ էր գործազրել տալ անոր: Ահա ինչ որ անորդ գանւեցան լնել գեապանները:

... Իրօղութիւնները կ'ապացուցանեն թէ Երապան, որ բացէիբաց հայկական հարցը ձեռք չառներ, այս ու այն կերպով պիտի կրնայ գեռ իր անկարութիւնան խաղաղութիւնը վերագարանել եւ ձեռք առնել ինպիր մը, ուրկէ միշտ չի կրնար փախ տալ»:

*

Patricie ստոյգ աղբիւրէ կը գրէ.

«Անգլիան նոր փորձ մը ըրաւ նուսիոյ հետ համաձայնութեան մը գալու հայկական հարցի մասին, սուլթանէն Թիւրքիոյ Հայաստանի մէջ որոշ ինքնավարութիւն մը ստանալու համար:

«Մուս կառավարութիւնը մերժեց Անգլիոյ առաջարկը՝ պատրիակելով որ չուզեր Դրան հետ իր ունեցած բարեկամական յարաբերութիւնը աւրոտել: Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարարութիւնը հասկցուց՝ թէ ինք օգտելով նուսիոյ այդ մերժումէն, իրաւունք կուտայ իրեն արևելեան քրիստոնեաների պաշտպանութիւնը ստանձնել, որ ցարդ նուսիոյ վերապահւած էր:

«Մուս կառավարութիւնը մինչև վերջ մերժած է, հաւասարական դիւնաստութիւնը մինչև վերջ մերժած է, հաւասարական կառավարութիւնը իր նոր համակրութիւնները չէ կարող մինչև պատրիական մղել և ձեռք բերել հայերուն համար ինքնավարութիւն, ինչ որ ինքը ըրաւ սերբերուն, յոյներուն ուղղուած է ամարտ:

«Նենդամիւալ Անգլիա, ալ մարդ մնաց, որ քեզ չեանչնար:

*

Միացեալ-սահմանները տեսնելով որ սուլթանը կը խարիսկ զիրենք և բաւարարութիւն չխտար հայկական ջարդերու ատեն իրենց հպատակներուն կրած վնասին, «Քէնտրոքի» զրահաւոր դրկան պահպանութիւնը էին նզմիրի աղային վճռական պահպանութիւնը:

դիտաւորութիւնով։ Սուլթանը, որ շատ ցածհոգի է բռնութեան առջև, զիջաւու իր խալիֆայական բարձրութենէն, որ կեալսւրներուն խնդիրը կատարւի։ Բայց որպէսզի իր անձնասիրութիւնը վիրաւորւած չըլլայ տուգանք վճարած ըլլալով ամերիկացիներուն, նաև մը ապապրեց և հրամայեց որ այդ նաւի գնին հետ խառնեն կամ հիլէի շերիի բերեն տուգանքի գումարն ալ որ 500,000 ֆրանք է։

Մաք Քինլիի կառավարութիւնը նաև ամերիկան հիւպատոսութիւնը մը հաստատել ուղեց Խարբերդի մէջ զոր սուլթանը մինչև վերջ չուզեց վաւերացնել և հակառակեցաւ. բայց Աշխենիթօնէն եկած վճռական հրամանին վրայ, ամերիկեան հիւպատոսը, առանց սուլթանի իրատէին սպասելու, ճամբայ ելաւ իր պաշտօնատեղին։—Այժմ անգիտական կառավարութիւնն է որ իր հպատակներուն կրած վնասը կը պահանջէ։

* *

Նշանաւոր քիւրդ ցեղապետ Պէտէրխան պէկի բազմաթիւ տղաբներէն մէկը, Օսման փաշա, որ քանի մը ամիս առաջ եւրոպա փախած էր սուլթանի երեսէն, ֆրանսական „Մաթէն“ լրագրի Լօնդոնի թղթակցին յայտնած է թէ՝ ինք ըլլալով Պէտէրխան պէկի որդին, որու անունը նւիրական է ամբողջ քիւրդերուն մէջ մտադիր է ոտք հանել քիւրդերը և հայերը սուլթանի դէմ և հաստատել քրդահայկական անկախութիւնն մը։

Ան եկած եմ Եւրոպա, բասծ է հրամանատար փաշան, եւ շուտով պիտի անզնիմ երթամի նրբան գարունը դայ, ինծի հաւատարիմ ընկերներուն. ներ, անձանօթ ճամբով մը պիտի մտնեմ Քիւրդիստան Իմ ժողովուրդու (Քիւրդերը) ինծի կրսպասէ. հայերուն հետ ձեռքի պիտի քալեմ եւ պիտի մզեմ էն զարնուրնի մահու պատրազմը, որ երբէք անսած ըլլայ օսմանին կայսրութիւնը։

Ես ինենթ մը կամ երազատես մը չեմ կուզեմ Քիւրդիստանի բնիլ յառաջադիմութեան ճամբուն մէջ, հանել իր անպատակիր վիճակին, ուր Թիւրքիան դայն նեսած է, եւ այսպէս եղած է բանակալութեան ձեռքին մէջ աւերիչ գործիք մը կուզեմ իմ անժխտելի ազգեցութիւնս գործ ածել քիւրդ ազգին վրայ և հաստատել կարգիմանն, ապահովութիւնն եւ ազգային արքանապատութիւնն էսն վան, երգում, Պիթիխ, Տիգրանակերտ, լոլոր ժողովուրդը ինծի կրսպասէ։ Այնեւայլ տեղեր գտղունի գէնքեր սպահած են Քիւրդիստան մտած օրս 100,000 մարդ կազմ-պատրաստ են ինծի հետեւելու։

Իհարկէ ողժգոհ կաշան գիտէր թէ իր խօսքերը քիւրդերուն օրտի ճամբան գտնելէն առաջ Երլուցի գուները ափ պիտի առնէին. Մարդ մը, որ իր ծրագիրը տանիքներու վրայէն սիճայն փողոյ կը հռչակէ թշնամին առջև, պէտք է խոստովանիլ որ ոչ միայն անխոհիւմութիւն, այլև անդիտակցութիւն մը կ'արտայարէ, եթէ յետին մաքով երկերես դիտաւորութիւններ չունի։

* *

Տաճկաստանի ասիական և Եւրոպական նահանգներ նորէն 1,453,750 տոմսեր զրկեցան, տպագրւած կայսերական տպարանի մէջ Մէրքէի երկաթուղու շինութեան համար իբր թէ, բայց աւելի ճիշդը նաւատորմիզը զօրեղացնելու նպատակով։ Վալիներուն հրաման գացած է՝ ամենաշուտ ժամանակով տարածել տոմսերը և գոյացած գումարը ուղարկել Պօլիս։

Ժ Ե Ռ Ո Ւ Ը

Ծ Ի Ր Ա Ց Ո Ւ Գ Ր Ա Ր

Նա գիւղի գիտունն էր, գրրացը երազ մէկնողը, տենդ կտրողը Քանի տարի էր, հաստափոր գրքերի, ոլորուն համայնքների զարմանալի խորհրդանշանների վրայ մազերն սպիտակել էին։ Մի ամբողջ փառաւոր անցեալ ունէր տիրացու Գրիգորը, որ պատկառանք էր ազդում գիւղացիներին։ Նա այդ զգում էր և գոհ էր իր վիճակից Աւական այս չեր բրուրը։ Նա սրանից գորս նրկու ուրիշ վայելցը ու փառք ևս ունէր։ Նա սաստիկ սիրում էր իր որսը և իր ժամբը, և երկուսն էլ ծառայում էին նրա փառքն իր գագաթնակետին էր համառ մանաւանդ շաբաթ օրերը։ Այդ օրերը նա առաւտից ճանապարհ էր ընկնում գէպի լեռները, մէկ-մէկ նարում էր իր գրած թակարդները, և բախտը շատ յաճախ էր ժաման էր ժամանակում նրան նաև այս ասպարիզում։ Երեկոյեան նա վերադառնում էր աղուէսի մորթին ուսւը ձգած հաղթ և յաղթական։ Այդպիսի երեկոներին նա առանձին եռանդով էր երգում եկեղեցում նկատ ու կատար ոչ մի կիրակնամուտ եկեղեցուց։ Էն գուազակայիլ։ Գառասորն տարի էր, որ բախտաւոր տիրացուն ապրում էր անդարդ ու անցաւ։ Ժամանակում էր ժամանակարգութիւնը՝ հիացած նրա ձայնով։

— Զայնդ անոպան. ծնունդդ օրհնւէ, տիրացու, — կրկնում էին յետեկից ժամանակարգութիւնը՝ հիացած նրա ձայնով։ Քառասուն տարի էր, որ տեսում էր տիրացու Գրիգորի այս հազարադիւտ երջանկութիւնը. բախտը նրան գեռ խէթ չեր նայել և նա գեռ ոչ մի կիրակնամուտ եկեղեցուց։ Էն բացակայիլ։ Գառասորն տարի էր, որ բախտաւոր տիրացուն ապրում էր անդարդ ու անցաւ։ Ժամանակում Կեցնուն ու Լոյս զուարթենն ունէր, գաշտում աղուէսն ու գայլը, և գծւար էր իր իմանալ, մէտ տիրացուն ո՞րն է աւելի սիրում — ո՞րսը թէ ժամը, Կեցնուն թէ աղուէսը։

Նա այնպէս բարձրահասակ էր, որ գիւղացիք անունը գրել էին նահապետի սանդուխքը։ Տիրացուն սիրում էր այդ անունը, նրանով էլ էր հպարտ — սուրբ բան էր բայց իր հասպակից աւելի սիրում ու միրուքով։ Դրաւունք էլ ունէր. շալէ սիրուն կապան մինչեւ ծնկներն էր իջնում և աւելի երկար ցոյց տալիս առանց այն էլ երկար հասպակից աւելի սիրում էր մինչեւ գոտին և ծանկում նրա ամբողջ կուրծքը. իսկ ճերմակ մազերը ոլոր-մոլոր փուռում էին ուսերին, և երբ նա ոգեորդում էր երգելիս և ընցում էր գլուխը, հիացքով էր զգում, թէ ինչպէս ոլորուն խոպանները. Հովհաննական ան իր երկար գարունը պարանոցը։ Այդ ժամանակ ճեր տիրացուն հիանալի էր. նա կարծես կերպարանափոխում, սրբանում էր ժամանակարգութիւնը աչքին։ Եւ եղանիկ էր նա բայց ողջ գուազում էր կարդալ մարդկային ճակատագիրը։

Այն երեկոյ արդաշու Յրիգորը ժամանակ չէր և Տէրտէրը մնակ քաղեց աղօթքն ու շաբականները, և վերջում բարձրացնելով աւետարանը, ինքն իր ծեր, խոպտ ձայնով ասաց Կեցնուն։ Քառասուն տարուց իվեր այս առաջին անգամն էր պատահում. այս առաջին կիրակնամուտ երեկոն էր, որ տիրացու Գրիգորի զիւ

ձայնը չէր լսւում դասից. այս առաջին անգամն էր, որ մոմբ և ձիթավառ կանթեղի ազօտ լոյսով չէր գծագրում նրա երկար հասակը սեղանի առաջ, որ ժամաւորները չեին տեսնում նրա երկար միրուքն և ուսերին թափած մազերը, այդ պատկառելի գիտուն գլուխը, որ այնքան խոր-խոր բաներ դիտէր:

Դասը դատարկ էր, ժամը՝ տիսուր, աղօմքն՝ անհամ: Ժամաւորները ապշել եին: Նրանք նոյնիսկ անկարող եղան իրենց զարմանքի արտայայտութիւնը զսպել մինչև ժամասացութեան աւարտւելը. Հե՞շտ բան էր, տիրացու Գրիգորն էր պակաս. շատերն՝ աղօմքն ընդհատելով՝ իրար նայեցին հարցական եղանակով, իսկ կանանց բաժնում մի բանի չարսաւաւոր գլուխներ իրար մօտեցան, փսփսացին և տիրացուի անունը տւին:

Ո՞ւր էր տիրացու Գրիգորը: Այս հարցն ամէնքը տւին իրար եկեղեցու բակում, և երբ քահանան գուրս եկաւ, նրան շրջապատեցին ու նոյն հարցը կրկնեցին: Տէրտէրն էլ չքիտէր: Լաւ նշան չէր դա: Անհանգստութեան նման մի բան, որ շատ մօտ էր երկիւղի, անցաւ բոլորի դէքով: Հաօկանալի էր. այդ երկրում պէտք է ամէն բան իր տեղումը լինի, որ սարսափելի չէլինի. ինչ որ փոխւեց, ինչ որ սովորականից գուրս եկաւ, տակից չարիք կը ծնի: Տիրացու Գրիգորը պէտք է ժամում լինէր, ժամում չէ, ուրեմն սև բան կայ, նոյնիսկ շատ սև:

Ո՞ւր է տիրացու Գրիգորը:

Ո՞վ գիտէ ուր աշխարհը ն՞ղ է, մի տեղ կը լինի էլի: Երեկի կը գայ. մարդ է, մի բան է պատահել:

— Զէ, մտածում էր գիւղը, տիրացու Գրիգորը միայն ժամում պիտի լինէր. այնտեղ չէ, Աստւած խէրն անի, մտածելն էլ սարսափելի է... առաւտից գնացել էր լեռները և գեռ չէր եկել...

Մութն ընկաւ, սև, հոգեմաշ խաւարն իջաւ, բայց տիրացու Գրիգորը չկար ու չկար:

Մի քանի հոգի գիւղից գուրս եկան, մի փոքր հեռացան, վնտուեցին, ձայն տւին, ստիրացուն կանթեցին. . Ձայների արձագանքները լաւ չեին խաւարում, գիշերը՝ չար, սարերը՝ սև, հարամին՝ շատ, սարսափն՝ ահագին. ո՞վ սիրտ կ'անէր շատ առաջ գնալ: Մարդիկ յետ դարձան տիրացուի բախտն Աստծուն յանձնելով որ լուսաբացին նորից գուրս գնան վնտուելու:

Դուները շտապ-շտապ փակւեցին, գիւղը կծկւեց, լոեց Դուրսը մասց մահին, սարսափին: Հազար բնից, հազար ծակից չարիքը գուրս սողաց: Այս նրան, ով գուրսն է: Սև աշխարհ, վէրան երկիր, քո բախտն ո՞վ կապեց այսքան ցաւի հետ...

Ո՞ւր էր տիրացու Գրիգորը այդ չար ժամին:

Այն օրը՝ մէկիկ-մէկիկ, ըստ սովորականին, թակարդներն այցելելուց յետոյ, երեկոյեան տիրացու Գրիգորը մի կենդանի աղուէս բռնեց, սիրուն աղուէս, հազւագիւտ մորթով՝ որ սւեին էր տալիս: Տիրացուն նայեց գազանի պլստուն աչքերին, որ իրան էին յառած, և ժպտաց, ապա նոյնիսկ բարձրաձայն ծիծաղեց, յետոյ յիշեց, թէ այդ երեկոյ ինչպէս կը զի՞ սկըցո՞ւ:

Ի՞նչ լաւ է կեանքը, ինչո՞ւ այդքան լաւ է...

“Դու գրիր՝ ինչ ուզում ես, տես սկալագն” ինչ է գրում»:

Տիրացուն նոյն ախորժ տրամադրութեամբ, նոյն ժպիտը

երեսին՝ կապեց աղուէսը, կրկին տեղաւորեց թակարդը և պատրաստում էր ճանապարհ ընկնել իր փառաւոր աւարով: Պէտք էր շուտ գնալ, ժամին համել: Գիւղը գեռ հեռու էր, բայց վլաս չունի: տիրացու Գրիգորը ուներ ունէր էլ, երկանին, քայլերը մեծ-մեծ: Իր սովորականի համեմատ՝ նա սկսեց երգել նարեկացու նի գիլ գայր, սայլիկն ի գիլ: Գարնանային օրը սիրուն էր. արեկի թերե ճառագալթները լուսաւորում էին շրջակայթը, ուր ամէն ինչ ժպտում էր ոսկեգոյն շողերի տակ: Այդ ժամին սիրուն էր բարձրահասակ ալեզարդ ծերունին, և իր երգը, և իր սեաթոյր աղուէսը:

Ի՞նչ լաւ է կեանքը, ինչո՞ւ այդքան լաւ է...

Հազիւ մի քանի քայլ հեռացած թակարդից, յետևից ունաձայն լսւեց: Տիրացուն յետնայեց — երկու զափիթիա:

Ժամը չար է, մտածեց տիրացուն, Աստւած խէրն անի:

Ինչո՞ւ է չար, տիրացու. արեւ էլ չի ժպտում իր ոսկեգոյն շողերով լեռներն էլ սիրուն չե՞ն իրենց վառ կանաչով, աղուէսն էլ սևաթոյր ու սիրուն չէ...

Միեւնոյն է, բարի ժամը չարացաւ վայրկենապէս: Խեղճ մարդ, մինիթարիր քեզ՝ ժամն է չար. երբ արիւնն է հոսում գետերով՝ ժամն է չար. երբ հրդեշն է լափում բոցերով՝ ժամն է չար. երբ քեզ ող-ողջ քերթում են՝ ժամն է չար. անէծք այդ սամին, մարդը բարի է...

Ի՞նչպէս անել, որ „ժամն“ էլ բարի գառնար:

— Այդ Աստծոյ գործն է, նա կարող է միայն:

Այն, ժամը չար էր: Տիրացուի կոկորդում սառեց նրա երգը և այն ոչ մէկէն, այլ ինչպէս մի ձեռոք յանկարծ մի քանի խճեր ձգեց նրա կոկորդը: Նա խոխուաց և լրեց խեղդւածի պէս:

Չար ժամն երգել կը լինի:

Բայց զափիթիաներն երեկի այդպէս չեին մտածում, որովհետեւ նրանք հուշու ծիծաղեցին այդ մեռնող երգի վերջին խոպոտ հնչիւնների վրայ:

Ժամը չար էր: Նրանք պահանջեցին աղուէսը, տիրացուն տւեց ամենայն հնազանդութեամբ և մինչև անգամ փորձեց ժպտալ ինչպէս ժպտում է հոգեւարք մարդը մահւան ստւերը տեսնելիս:

— Դէ՛հ, գնա՞ գեավուր:

„Գեավուրը“ գնաց, այս անգամ իրօք ժպտաց, զարմանալով, որ բանն այսպէս վերջացաւ:

Իրաւունք էլ ունէր զարմանալու:

— Կաց, կաց, կանչեցին նրան:

Տիրացուն կանգ առաւ և ժպտաց:

— Կապադ էլ հանիր:

Տիրացուն հանեց կապան, նաև արխալուղը:

— Արխալուղը ինչո՞ւ հանեցիր, գեավուր:

— Մեր աւետարանն ասել է, երբ կապադ պահանջեն, արխալուղդ էլ տուր:

Հալեկոր գիւղած է, ասաց մի զափիթի, և նրանք հուշու ծիծաղեցին: Սրանից լաւ գիւղ լինել չէր կարող: այս կիսախելագար ծերունին նրանց լաւ կարող էր գւարձացնել:

— Հալեկոր, որ այդպէս է, շապիկի ինչո՞ւ հանեցիր:

Տիրացուն շապիկն էլ հանեց և մաց մերկ:

Մօտ լամփուն տարեկան բարձրահասակ այդ ծերունին կանգնած, էր այժմ մերկ և դողդողում էր: Ալեխառն մերութը լայն կրծքին փուած, իսկ երկայն մազերը հուժգու

ուներին ցաք ու ցրիւ տալիս էին այդ մերկ մարդուն վերին աստիճանի յուղիչ տեսք: Անարգւած ծերութիւնն էր այն, որ դողում էր դահիճների առաջ, դողում էր երկիւղից, ամօթից, դողում էր նաև ցրտից, որովհետեւ երեկոյեան առաջին մառախուղի հետ լեռնային հովա փշում էր հայ. փշում, ցրիւ էր բերում ծերունու մը բուքը, խաղում էր նրա մազերի հետ և սառսուցնում նրա թաւոտ մարմինը:

Եւ այս պատկերը զւարձացնում էր զափթիաներին: Նրանք նայում էին և ծիծաղում: Ապա յանկարծ լուցին և մատհկոս դարձան Յետոյ, մի փոքր փսխացին իրար հետ և անցան թակարդին:

— Էս թակարդից բռնեցիւ աղուէսը:

— Էս թակարդից, էֆէնդիներ:

— Է, թակարդը քո՞ն է, որ աղուէսը տանում եւս:

— Իմն է, էֆէնդիներ:

— Սուտ եւս ասում, գու գողանում ես:

— Ասուած է վկայ, որ իմն է, էֆէնդիներ:

— Է, ի՞նչպէս ես բռնում, մի ցոյց տուր տեսնենք:

Տիրացուն կոպացաւ, վերցրեց թակարդը և բացատրում էր: Երբ նա երկու ձեռքը սերս տարաւ թակարդի այն մասը, որ բանում է անզգոյշ գաղանի ոտը կամ պարանցը: յանկարծ զափթիաներից մէկը թափով յետ քաշեց գործիքի ոտը և դժբախտ ծերունու: Երկու բազուկները մէկէն կաշկանգւեցին: Նա, սոսկալի կերպով ճշաց ցաւից: Նրա գրութիւնն անտանելի դարձաւ: Ծեր աչքերից քամիւեցին արցունքի կաթիւները և ընկան վերաւոր բազուկների վրայ: Իջուր անցան իր աղաչանքները: Նրան չազատեցին: Նրանք ծիծաղում էին, նրանք զւարձանում էին: Նա միունք ուներով արձակել ձեռները — իզուր, նա թըրիտում էր վերաւոր գաղանի պէս, ճչում: Էր ցաւից, իր միսն էր կրծոտում տատաներով: մերկ մարմնով գալարուում էր թակարդի հետ, աղաչում էր, արտասում: Էր, իսկ զափթիաները ծիծաղում էին անընդհատ: Տեսարանը շատ էր զւարձալի նրանց համար:

Նրանք կրկին փսխացին: Զոհի տանջանքները նրանց գաղանութիւնը բորբոքում էր երեկի, որովհետեւ մէկը մի վառ լուցկի մօտեցրեց ծերունու թաւ միրուքին, որ մի վայրկեանում բռնկւեց, լուսաւորելով սարսափից այլանդակւած նրա դէմքը: Նա ստիպւած երեսի վրայ ընկաւթափով և սկսեց հողերի մէջ տրորել գէմքը փոթոթող բոցերը մարելու համար: Բայց նոյն բոպէին ոճարարաւ գաղաններից մէկը սրով ծակեց նրա կողքը: Երկրորդը նոյն արեց, և սկսեց մի զարհուրելի մարտիրոսութիւնն...

Արեան տեսքը կարծես կրկնապատկեց դահիճների եռանդը: Մարդկային արիւնը, այդ տաք կարմիր հեղուկը, կարծես հարբեցնում էր նրանց, և կուշտ զւարձանալուց յետոյ, այժմ նրանք սպանում էին մնակ, անտէր ձգւած ծերունուն դանդաղ դժոխային մահով: Զոհին այդ զգաց: Նա գլորւեց գետնին, տարձեալ մի քանի թաւալ: տւեց և երբ հասաւ լեռնային: մի անդունդի շրմին, որ շատ հեռու չէր ամստեղից, ներքև գլորւեց իր վերջին թափով: մեռնելու կամ ամրելու յօյսով: Նա գլորւում էր հայ գլորւում դէպի ձորի յատակը: իսկ վերևից դահիճները հո-հո ծիծաղում էին արիւնաթաթաւ այդ մսակոյտի վրայ, որ քարերի մէջ մերթ երկում էր, մերթ ծածկում:

Նրան չէտեմեցին: Մութն ընկաւ աստղերը մէկիկ բաց արին իրենց աչքերը վար նայեցին, տեսան մարդկային մսի այդ արիւնապատ զանգւածը և շարունակում էին թարթել նցա վրայ անհոգ ու անդիտակից: Երկնիքը ե՞րբ է հետաքրքրուել թէ ի՞նչ է կատարում երկրում:

Որչափ ժամանակ ծերունին ուշագնաց մնաց ձորում, այդ չգիտէր նա, միայն երբ աչքերը բացեց, դեռ աստղերը պլազում էին երկնիքում, գեռ խաւարն իշխում էր աշխարհի վրայ, դեռ իր շուրջը տիրում էր սարսափը: Չենները թակարդում կաշկանդւած, մարմինը վերաւոր, ուժասպառ՝ վերկենալը հետ չէր: Նա ողուեց, այս ու կողմ ընկաւ, յենւեց վիրաւոր արմունկների վրայ և ոտքի կանգնեց: Այժմ պէտք էր քայլել: Որքան ձանապարհ կար, ե՞րբ կը հասնի, և կը հասնի արդեօք:

Նա քայլում էր: Այդ արիւնաթաթաւ, զարգութիւնը եղած մարմինը, խոցուած, ցաւերի բեռի տակ ընկճած մարդը քայլում էր խաւարում դէպի վրկութիւն, դէպի լոյս: Գիւղը գեռ հեռու էր, արևելքը խաւար, արշալոյսը չէր: Երբ կը հասնի:

Հատ քայլեց... և յանկարծ կանգ առաւ:

Մեղմ՝ ինչպէս մըմունջ վշտացած կոյսի, և տիսուր՝ ինչպէս հառաջանք զաւակները կորցրած մօր, հասնում էր նրա ականջն գիւղի եկեղեցու զանգակի ձայնը, որ հրաւիրում էր մարդկանց երկինքը ուղղելու իրենց գոհութիւնը էլի մի գիշերւայ խաղաղութեան համար: Ասել է թէ գիւղը հեռու չէր: Ծերունին սիրտ առաւ և քայլում էր ու քայլում...

Մոալ հոգեկան խաւարում, խորդ ու բորդ քարոտ ձանապարհով շարունակում էր քայլել տանջւած մարդը, քաշ տալով իր փշրւած ոսկոները, իր ծուիկ-ծուիկ եղած միսը և մտածում էր վաթսուն երկար տարիների խաղաղ կեանքի միակերպութիւնն այսօր անսպասելի և անողորմ կերպով աղմկեւց մի արիւնու փոթորկով: մի օրում, մի քանի ժամում որբան ապրեց վաթսուն գարուներ բոլորած այդ ակեզարդ գլուխը...

Նա քայլում էր և մտածում, փորձը դառն էր, արիւնու, մտքերը վշտու ու մուալ:

Արիւնն ո՞լ կապեց վրկութեան հետ...

Այնտեղ՝ գիւղի փողցներում՝ յայտնում էին կռացած ծերեր, որոնք քայլում էին գաւազանով, չարսաւաւոր կանայք, որոնք անցնում էին սուերների պէս, երեխաների, մէծ թէ փոքր, — ամէնքը, ամէնքը դիմում էին դէպի եկեղեցին: Զանգակը կանչում էր և իր զօղանչին հետ դէպի վեր պիտի տանէր բազմութեան հառաջանքներն և աղօթքը:

Քանի՛ դարեր զօղանջում է այդ զանգակը, քանի դարեր տանջւած երկրից նա ձգւում է դէպի վեր:

Ազօթաւորները շատ էին եկեղեցում և ամէնքն աղօթքում էին ծեր տիրացուի համար, որ գեռ չէր: Ժամը դարձեալ տիսուր էր, դասը դատարկ, ժամացու պատութեան աղօթքում էր լուս, աղօթքում էր աշխարհի համար, տիրացուի համար:

Քանի՛ դար է, ինչ աղօթքում է այդ բազմութիւնը.

քանի՞ դար է նա սպասում է փրկիչ ձայնին:
Եւ սպասուած հայնն այսօր յանկարծ հեղեղոցում:
— Աստւած, Խրիստո, Խկեղեցի, տեսէք... Քառասուն
տարւայ բարեպաշտութեանս վարձը ձեզ եմ բերում
այսօր... Այս է հատուցումը...

Բազմութիւնը մի վարկեան իրար անցաւ արդ ձայնից,
աղա սարսափան յետ-յետ քաշւեց եկեղեցու մէջ
բաց լուսնելով մի փոքրիկ հրապարակ, ուր ցցւած էր
մի մերկ մերգ, կամ աւելի շուր գերեզմանից դուրս
փախած մի մոռել սոսկալի տեսքով:

Տիրացուն էր... Նա էր արդաւս խօսողը...

Բայց ո՞չ կարող էր հաւատար Մերկ մարմնը պատաժ
էր արքան բոսորային շերտերով որոնք անցնում էին
զանազան ուղղութեամբ՝ նողկացի զարդ կազմելով. արդ
քրքրած մսի վրայ: Երկու ձեռները դեռ թակարդի
մէջ էին, որ նա բարձրացրել էր վեր-վեր ուղղած դէպի
սեղանը՝ բողոքով շարժումով: Միրուցը կիսով չափ
խանձած ու ալիքանդակ, երեսի կաշն այրւած, քաշ-
քշած, մազերը ցաք ու ցրիւ փուռած ձակատին և ու-
սերին—նա սասկալի էր: Մարդիկ յետ-յետ քաշւեցին,
կանայք չարսաւով ծածկնեցին գէմքերը, երեխաները
սաբասփով ճշացին, ջահանան լոեց քարացած:

— Սարսափելի եմ այնպէս չէ, շարունակեց տիրացուն,
այս, սարսափելի... Թշւառներ, քառասուն տարւայ
ազօնքի, բարեպաշտութեան վարձն այս մարմնիս խոցերն
են, այս արեան շերտերն են, այս զարդաւած ոսկորները,
այս շբացուած միսս է, այս բազուկներն մէրքերն են...
Սարսափելի բնեղճ ողբերքներ, և թող ձեզ հնա
միասին դողան և սարսափեն եկեղեցին և Աստւած... .

Հշկած բազմութեան միջից հազեւ մէկը, վերջապէս
մտածեց, որ այդ թշւառի ձեռները պէտք է դուրս
հանել թակարդից: Դող անցաւ բըլոր բազմութեան
մարմնով ծերունու սոսկալի ճիշեց, երբ նրա երկու
փշուած բազուկները դուքս քաշեցին թակարդից:

— Ասի՞ սկապատ տուր, ես արխալուզու էլ տուրի
իրենց... չէ՞ որ քառասուն տարի այդ էր ասել ինձ
Աւետարանը, — շարունակեց տիրացուն: Գրիսն մի հար-
ւած տէին, ես երեսս էլ դէմ արի. այդ էլ Աւետա-
րանն էր ասել Յետոյ միրուքս կրակ տէին, յետոյ
դանակով կաշն էին խոցուում... Աւետարանը չէր ասել
որ միստ ծակծկեն, ցաւ զդաւած, ես էլ ցաւ զգացի, օ՛ ինչպիսի
ցաւ, քարից ձգեցի ինձ և փախայ զափիթաների ձեռքից... .

Բազմութիւնը հասկացաւ այժմ, թէ բանն ինչումն է:
Ցաւերի աշխարհում շատ քիչ բան է հարկաւոր սար-
սափի մեծութիւնը չափելու համար — եղբան մի բառ,
մի ճիշ մի հառաջանք միայն... .

Մի գիրզացի հաննեց իր վերաբեր և ձգեց տիրա-
ցուի վիրաւոր մարմնի վրայ:

— Գարձեալ զգնուու, ինչու է հարկաւոր, էլի կը
տանին, ասաց նա... Պատան բերեք ինձ, պատան, հայեր,
ինձ հենց պատանն է մեացել... Այս այսքան յուր ու
անտրաունը իր շապիկն ու արխալուզու տել է դուշ-
մանին, իր երեսը դէմ է արեւ նրա ապտակին, բռունցքի
տակ ժայռացել է ինձ պէս, թող այսուհետև պատանով
շրջի. . . Ալլահ, հայեր, մեզ հենց պատանն է մեացել
շապիկ ու արխալուզ շատ տէինք: Մեր մեզ տանի, հողը
մըր գլխին, տեղներս է, — ասաց տիրացուն և թուլացած՝
իր ամբողջ հասակով գետին գլորեց, ինչպէս փոթոր-
կով արմատախիլ եղած դարաւոր կալնի:

Աղօթքը սառեց մարդկանց շնթունքին... Արտաստաթոր
աշքերով նրանք նայում էին այս արիւնաթաթաւ, խո-
ցուտած դիսկին, այս վառած, խանձած դէմքին. նայում
էին և մտածում:

“Փրկութիւնը որտեղից պիտի դայ”...

ՂԱՐԻԲ

Ն Ի Ւ Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ւ Յ

Ա Ա Ե Կ Ա Յ Ա Ա Բ Ի Ւ Ր Ո Ւ Յ Մ Մ Ա Ջ Ա Ժ Է

Օր. Ծ. 50 ֆրանք, Պ. 50 ֆր., Զ. 250, օր. Ս. 50,
Վ. 50, օր. Վ. 50, օր. 10. 300, Պ. Ա. 4. 50,
Մ. 8. 200, Պ. 25, Փրեյրուզէն 372, օր. Լ. 10, Լ. 10, օր. 4.
Ա. 10, „Զանք“ և. 5, Ռ. քաղաքէն Ծ-ի միջոցով 300, զգա-
տուսէն Ս. 8. 1. 40, Թ. 8. 600, օր. և. Ա. 3. 70, Ար. Փ. 10,
Ռ. քաղաքէն Ա.-ի միջոցով 1590, Ի. Ք. 10, Վ. Ա. 10, Ռ. քա-
ղաքի աշկերտական խմբէն 42. 50, Վ. Ա. 10. 60, Միննէնէն
Պ. 4. 10, Զարէ: Բ. քաղաքէն 10, Բ. քաղաքէն Ս.-ի միջոցով
268. 15, Շիկսէն և. 3. 10 ֆրանք: Գումար 4271 ֆր. 45 սանթ:

Ա Ա Ս Ա Հ Ա Յ Ա Ա Բ Ի Ւ Ր Ո Ւ Յ Կ Ո Մ Ի Մ Է

Նոր քաղաքի „Զարոն“ Խմբից 100 ուրեմ, ԱՊԱՍԱՆԻ „Մա-
միկնեան“ և. 47, „Արծունեած“ և. 33, „Զարի“ և. 68,
Նէրսէն և ո. Գումար 249 ուրեմ:

Ա Ա Վ Ա Ր Ա Յ Ա Ա Բ Ի Ւ Ր Ո Ւ Յ Կ Ո Մ Ի Մ Է

Աղբեր-Սերոր և գանձկան, Զարմայր 4, „Մոսին“ և. 10,
Դաշոյն 5, Հուսան 10, „Կախաղան“ և. 10, „Մոսին“ և. 56
Հուսան 15, Այրմանակ 20, „Կամր“ և. 6, „Կախաղան“ և. 10,
„Արծիւ“ և. 30, Պարսատիկ 20, Կայծրա 10: Գումար 210 դահկ.

Ա Ա Վ Ա Ր Ա Յ Ա Ա Բ Ի Ւ Ր Ո Ւ Յ Կ Ո Մ Ի Մ Է

Ակո (ապրիլ-դեկտ.) 45 դորուշ, Կար Այսիս-օգոստ.) 40,
Շակո (ապրիլ-մարտ) 120, „Կայծակ“ և. (ապրիլ-օգոստ.) 75,
Ըմայ (ապրիլ-մարտ) 120, Արծիւ (ապրիլ-մարտ) 80, Աշօ (ապ-
րիլ-մարտ) 60, Մկո (ապրիլ-սեպտ.) 60, Սագօ (յուլիս-դեկտ.)
18, Լուսին (յունիս-սեպտ.) 20, Պարեսիրու (օգոստ-սեպտ.) 20,
Մարկու (Յուկ-Նոյ.) 10, Երկու եղբայր 4, Եփօթ շրջանակ Ս. 6,
Նէրսէն Սուրբ Զատիկ 216, Շիրակացի 20, Ըսծայէն 20. Կոր-
պայէն 108: Գումար 1021 դորուշ:

Ա Ա Կ Ա Խ Ա Ա Բ Ի Ւ Ր Ո Ւ Յ Կ Ո Մ Ի Մ Է

ՄԱԿՍԻՆՈՍ Կօմիտէն Արաման կօմիտէն „Արաման“ և. 20 լէվ, չայունաց
„Շաբէ“ օճախտակ և. 100, „Արծիւ“ և. 16. 30, Ա. լարանի
հասոյթ 5. 15, Բ. լարանի հասոյթ 6. 70, Ս. 8. Պ. 4. 50,
կարծեալ 5, „Մասուր“ և. 30, „Սերելեման“ և. 25, կարծեալ 34. 50,
վրձականամսութենէ մը 20. 50, Արաբսից 150, Գ.-ի Աստուրաց
և. 37. 55, Վ. քաղաքի նվազամուտէն Անդրու և. 33, Ս. քա-
ղաքի „Փէլապիհ“ և. 20. 50, Պ. քաղաքի „Սերոր“ խմբէն սահմա-
պէն 112. 80, դարձնալ 57, Վ. քաղաքի „Տուժիկ“ և. 50, Ս. քա-
ղաքի „Նոր-Դար“ և. 56. 25, „Չարէն“ և. 100, օր. Գ.-ի և.
7, Մ. Գ. 2 լիվ: Գումար 869. 75 լիվ:

Տրած և. 8. Դաշնակցութեան և Մակեդոնական կօմիտէի
մոհանուր պէտքին համար 10. 360 լէվ արծաթ և 1,500
լիվ արծ. արժողութեամբ ուազմամթերք:

Բալկանեան ժամանակաւոր նեղի. Կօմիտէն խնդրում է մոհ
տպագրէ հնանեալ:

Ա Ա Խ Ա Ա Բ Ի Ւ Ր Ո Ւ Յ Կ Ո Մ Ի Մ Է

Ա Ա Խ Ա Ա Բ Ի Ւ Ր Ո Ւ Յ Կ Ո Մ Ի Մ Է
Վ. Մակեդոնական (1897 օգոստ. 11) 103 արծաթ լիվ, Ա.-ի
ծեռամք Անդրատուներ (1897 օգոստ. 11) 39, Ծեղական Տիկ-
նանց Մամամիւցէ (1898 ապրիլ 5) 256, Քարմանի աշխատող
Յ.-ի ծեռամք (1898 ապրիլ 16) 59, Անան Մամկոնանէ Նէր (1898 յուն 6),
20. 60, տիկ. Ելիզաբ ծեռամք (1898 յունիս 24) 9, Ֆիկ. Մա-
սամիւրէն (1898 օգոստ. 11) 263, տիկ. Ելիզաբ ծեռամք (1898
օգոստու 11) 14, տիկ. Ելիզաբ ծեռամք (1898 հուն. 6) 3, տիկ.
Ելիզաբ ծեռամք (1899 սեպտ. 7) 9 լէվ: Գումար 766 լէվ:

ՀԱՍՏԱՆԱԾԱԲԵՐՆ՝ „Զոր Գանձ“ և. 4 ստացականով, Գեղամ
1 ֆր. 25 սանթ, Զարմայր 1 ֆր. 25 ս., Թորգում 1 ֆր. Ձես,
Պարոյր 1 ֆր. 26 ս., Ն. Գուլումսեան 2 ֆր.: Գումար 7 ֆրանք: